

Наталя Михалева-Сайа

«КЭПСИЭ»
КЭННЭ
АҢАБАСТЫК

Наталья Михалева-Сайа
«Кэпсиэ» кэnnэ аһаҕастык

«Бичик»

2017

Михалева-Сайа Н. В.

«Кэпсиэ» кэннэ аһаҕастык / Н. В. Михалева-Сайа — «Бичик»,
2017

Хомоҕой хоһоонньут, талааннаах суруналыыс Н.В. Михалева-Сайа саха көрөөччүтүн кутун туппут, киэн биһирэбилин ылбыт «Кэпсиэ» биэриитин хайдах толкуйдаан, торумнаан, айан таһаарбытын, аһыйах кэм иһигэр биэриин хас биирдии саха ыалыгар күндү ыалдыт буолбутун сиһилии сэхэргиир. Ааҕааччы күөх экран күндэлэс көстүүтүн кэтэһэр хайдах олох баарын билиэн, бу биэриин биллии-биһирэбил мунутуур чыпчаалыгар сылдьан соһуччу тоҕо тохтообутун туһунан ыйытыгыгар хоруйун мантан булуон сөп. Кинигэ иккис баһыгар дьоһурдаах суруналыыс саха чаҕылхай дьонун араас өттүлэриттэн арыйар суруйуулар талыллан киирдилэр. Бу киэн ааҕааччыга анаммыт хомуурунньук тэлэбиидэннэ суруналыыстыкатын умсугутуулаах идэтин талбыт эдэр дьонго бастыг сүбэһит быһыытынан кэрэхсэниэ.

ББК Ш5(2=Я)64-64я44

Содержание

Аан тыл	5
«Кэпсиэ» кэnnэ аһаҕастык...	8
1. САҒАЛАНЫЫ	8
2. «КЭПСИЭ» БИЭРИИ	9
3. АНАЛЫ БУЛУУ	15
4. ЫАЛДЫТТАР	18
5. РУБРИКАЛАР	21
6. ТАБА ТАИАНЫЫЛАР. ТИЭМЭЛЭР	27
7. ОҒОЛОРДУУН КЭПСЭТИИ – УУСТУК СОРУК	39
Конец ознакомительного фрагмента.	41

Михалева Наталья Владимировна-Сайа

«Кэпсиэ» кэннэ аһаҕастык

Аан тыл

– Сайа! Тохтоо, тохтоо! – пибэ атыылыыр киоска аттыттан сирэйэ ыраахтан кытаран көстөрүттэн сылыктаахха, биллэ холуочуйбут, Бэйиэт диэн аатынан бэйэтин улаханньык ааттаммыт билэр киһим далбаатаммытынан ситэн кэлбитэ: – Сайа! Тоҕо эйигин абааһы көрөллөрү? Эйигин 80 бырыһыан саха киһитэ мунгура суох таптыыр, оттон 20 бырыһыан саха киһитэ мунгура суох абааһы көрөр... Таптыыр – тоҕо диэтэххинэ, эн дыһыһах талаангыһын! Абааһы көрөр – эмиз талааныгы иһин! Эн мэхэйдиигин, талаангыһынан харахтары аалаҕын...

Ити көрсүһүү 2004 сыллаахха этэ. Мин тугу да кыайан булан хоруйдаабатаҕым, арай сирэйим ол биллэ холуочуйбут Бэйиэт буолбатах бэйиэт киэниттэн итэҕэһэ суох кытаран, дыһон хараҕын утары көрөр кыаҕа суох умса туттан, «Холбос» уопсайыгар икки кыыспынаан киһи соччо ымсыырыа суохтук сир таһааран олорор быыкаайык хоһум диэки сүүрэр-хаамар былаастаах куюппутум. Ити кэмгэ мин саха тэлэбишдэннэтигэр «Кэпсиэ» биэриини иккис сылбын таһааран эрэр, үлэ түбүгүнэн уонна үлэ үөрүүтүнэн эрэ тобуһ-толору олохтоох киһи этим. Бэйэм буоллаҕына 40 саастаахпын, син олох аһыытын-һылуунун амсайбыт, оллурун-боллурун аахпыт саҕа сананарым. Идэм быһыытынан кыайа-хото тутар, сөбүлүүр эйгэбэр ыарырҕатан көрбөккө күн солото суох түбүгүрэрим. Дьон-сэргэ ол үлэбин хайдах ылынарын-ылымматын туһунан өссө улаханньык толкуйдуу барбакка, санаам хоту айан, үлэлээн... Хоһоон суруйар курдук, бишрэн бишр биэриилэри таһаартыбырым: иэйэн, умсугуян, тириэтэ-хорута сыралаһан... Оттон ити соччо бодоруспатах да буоллар, билэр киһибиниһин көрсүһүү... Бастагы санаам «Тоҕо элбэҕэй! 20 бырыһыан! Абааһы көрөллөр? Туох иһин?» диэн этэ.

Билигин 2017 сыл. «Кэпсиэ» биэриһи саха экраныттан сүппүтэ ыраатта. Уулуссаҕа мин диэки ыйытардыы көрбүт хас бишрдиһи харахха «Хайа, «Кэпсиэбит» аны тахсыа дуо?» диэн уларыыбат ыйытыыны аахпыт кэмим кэннибэр хаалла. Саха киһитин хас бырыһыана эбитэ буолла! Аахпаппын, ааҕа сатаабаппын. Ол эрэри билэбин: барыгытыгар да буолбатар, баһыйар үгүскүтүгэр баарбын биллэрбиппин, санаабынан сайбыппын, иэйиһинэн тиийбиппин, кэпсээмминэн кэрэхсэппиппин... Билэбин ол быһыыгар: бишрдиһилээн ким эрэ биһирэбилигэр кишрбэтэхпин, ким эрэ сүлүһүн соһуччу уоппуһунан сүһүктүппүппүн, кини ыра гыммыт ыраах чыпчаалыгар эмискэ баар буолан мэхэйдээбиппин... Өйдүүбүн, Орто дойдуга өссө да баарбын, ол иһин ону барытын холкутук ылынабын: баалаабаппын, баайсыбаппын, улуутум-суйбаппын. Хайҕалга, махталга хараһарбаппын, хопко, холууннарыыга өһүрбэппин.

Эһиги миһигин таптыыр да, абааһы да көрөр бырааптааххыт, эһиги онуоха олохтон ылбыт көнгүллээххит.

Ол оннугар мин эһиги санга таһааран да, сангарбакка да ыйыппыт бишр түгэнгитигэр быһаарыы биэрэр бырааптаахпын, соҕотох тылынан туруору хоруйдаммат уустук хардабын кэпсээнгэ киллэрэн кэрэһилишр иэстээхпин. Эһиги ыңгырыыта суох эрэри кэтэһиһилээх ыалдьыккыт буолан дыһыһитигэр кишрбит, «Кэпсиэ, сахам дыһоно!» диэн сахалыы сангалаах, сайаҕас эйгэлээх иһирэх киһэлэринэн кэрэхсэппит кэмнэрдээҕим иһин...

Ардыгар саныыбын, ол 2002 сыл ахсынньытыттан 2008 сыл сэттинньитигэр диэри дыһон тэһинэн арыый холкутук сылдьан үлэлээбитим буоллар, төһө эрэ уус-уран айымньылары, баҕар, улахан арамааны да айан-суруйан кэбиспит буолуом этэ, диэн. Ол гынан баран, олоһум-дьыһам ити кэмгэ тоҕо эрэ миһигин таас дыһаһык иһигэр олорон тыһынаах тылынан кэп-

сиир-кэпсэтэр аналлаабыт. Баҕар, ол сахха өйбөр онгорбут дьоммун, айан таһаарар олох-тун ойуулуурбунааҕар ол тыыннаах тылынан тыллыым сахам дьонугар ордук тоҕоостооҕо, туһалааҕа эбитэ дуу?

Оттон айымньылар... Хоһоон мэлдьи баара, баар. Кини айар киһи солотуттан-бил-этиттэн игнибэккэ, олоҕо-дьаһаҕа хайдах туруктааҕыттан тутулуктаммакка баар буо-лаҕына – баар, суох буоллаҕына – суох. Оттон арамаан суруйуутугар ол кэмгэ арыый ситэ-хото илик буолуом. Оннук да быһыылаах, саҕалыы-саҕалыы илиис быһаҕаһыттан, тэтэр-ээт аҥаарыттан, фэйл ортотуттан тохтоон хаалбыт суруйууларым хаһан эргиллэн кэл-эрбин кэтэһэн сыталлар, аргыый аҕай таһаастаах сыарҕам ыараан иһэрин санаам таһым-ныырынан билэр курдуктун. Онон кинилэри да эттээн-сииннээн сүөкүүр кэмим кэлиэ диибин. Ол иннинэ бу – олоҕум ордук үтүө кэмим уонна үрдүк сыратын аныы сылдьар идэм туһунан испэр иштиэхтээбит санааларбын таспар таһаарар бото-болдьох кэлбит курдук.

Тэлэбишдэниһэҕэ идэтийэн үлэлиир суруналыыстар онгорбут биэриилэрин эргитэн, ахтыы кэпсээн онгорор үгэстээхтэр. Мин санаабар, ол суруналыыс сыратын толуйбат сым-сах үлэ буолан тахсар. Тоҕо диэтэххэ, экранҥа көстөр биэриигэ эн тыл күүһүн толору туһаммаккын, тыл көстүүнү ситэрэр-хоторор эрэ ньыма быһыытынан туттуллар. Холо-бур, күн тахсан эрэр көстүүтүн «күн тахсан эрэр...» диэн тылгынан этэн, кэпсээн биэрб-экин. Көрөөччү эн да быһаарыыта суох экранҥа туох буоларын эт хараҕынан көрөн оло-рор буоллаҕа ди. Манна көстүүнү сөпкө талыллыбыт музыка кизгээтэн биэриэ, оттон тыл олох да туттуллуо суоҕун сөп. Ол иһин биһиги сценарийбытыгар ити түгэн туһунан туох да суруллубакка хаалар. Онон дьэ бу биэри кумааҕыга түһэр түгэнигэр өгө-талбата өлбөөрөр, киһини тардар күүһүн сүтэрэр. Аны кэпсэппит киһиг туох диэн хоруйдаабыта суруккар киирбэккэ, биэри иһигэр хаалар. Онтуккун хос эргитэн иһиллэн, сурукка тиһэринг моһуоктаах да, түбүктээх да. Онон биэриһи кэпсээнгэ кубулуутууга хоһуттан ол кэмгэ төннөн, изишигин уһугуннаран, күүскэ түбүгүрэн, көстүүнү уус-уран тыл күүһүн кытта силбиир ньыманан ситэрэн-хоторон биэрдэххинэ эрэ ааҕааччы кэрэхсиир үлэтэ тахсыан сөп онгоробун. Хаһыат суруналыыһа ити түгэнигэ ордуктаах буолан тахсар: суруллубут – суо-руллубат, хаалбат бэлэм хаһаастаах хаһыат суруналыыһа диэн кини буолар.

«Кэпсиэ» хасааһа дьэ кэмчи. Оччолорго лиэнтэҕэ устар этибит, онтубутун олус кэм-чилээн биэрэллэрэ. Оттон нэдиэлэ айы барар уһун биэриигэ туохтаах кассета тук буо-луой, барыта салгынгга хаалан иһэрэ. Эбэтэр сотторо-сотторо үрдүгэр устабын. Кэнниги өйдөнөн, аҕыйах түгэни харыстаан хаалларбытты уонна сорох сюжет алҕаска, ханнык эрэ кассета быһыыгар-ардыгар ордубуттарын билигин була, түмэ сатыыбын. Баҕар, хойу-тун хойут биэриилэrim дьоруойдарын саныыр-ахтар лис курдук үлэ тахсар кыахтаах. Миш-гиттэн кыбартыыранг нааспара ханнаный диэтэхтэринэ дэбигис була охсон биэриэм суоҕа, ол онуугар 2003 сыллаахха тахсыбыт биэриим туһунан ыйыттаахтарына, сүрдээх кичэлл-ээхтик толоруллубут кумааҕылары оруу охсон биэрэр кыахтаахпын. Оттон айар киһиэхэ кыра да кэрчик сурук санаа-оноо тиллиитигэр олук буолар идэлээх.

Ол эрэри мин ити сылларга көрдөрөр үлэнэн үлүһүйэн, тугу да суруйбатаҕым диэбэп-тин. «Күөх ньургуйун» сэхэн, «Аата суох сибэкки» хоһооннор уонна кэпсээннэр хомуурунньук-тарын таһынан дьон көрдөһүүтүнэн хас эмэ ахтыы кинигэлэрин, кыраайы үөрэтиигэ, усту-оруйаҕа хабааттаах үлэлэри көрөн-истэн, хомуйан таһаарбытым; бэйэм аата-ахса суох ахтыылары, кэккэ кинигэлэргэ кириш тыллары, хаһыакка ыстатыйалары, чинчийэр хай-ысхалаах үлэлэри суруйбутум. Ол суруйууларым эгэлгэ таһаарыылар быыстарыгар киирэн муна-тэнэ сылдьалларын бу публицистикам бастакы хомуурунньугар эмиэ мунньан-тараан, олоҕум, айар үлэм быстыспат сорҕотун быһыытынан эмиэ киллэриэхтээх эбитин.

Онон, бу кинигэм кизг ааҕааччыга анаар, ону таһынан тэлэбишдэниһэ суруналыыһын судургута суох идэтин талбыт, бу эйгэҕэ туох эрэ умнуллубаты онгоруом ди. Саныыр эдэр киһиэхэ аһаҕас уруок курдук, эмиэ туһалаах буолуон сөп. Ону таһынан... хампаанньа салал-

тата сотору-сотору уларыһар үгэстээх. Үксүгэр бу эйгэни улаханньык билбэт дьон кэлэн оруо маһы ортотунан хамсанан бараллара баар суол. Кинилэр туюх-ханнык иннинэ көрөөччү туһа диэн үлэни-хамнаһы тэрийээлэрин оннугар, аһардас үрдүкү салалтаҕа сөп буолларбын диэн өйү-санааны тутуһан, айар үлэ бохсуллар быһыытын-майгытын олохтоон кэбиһэр идэлээхтэр. Инньэ гынан ааһа түһэн, ордук бэриниһлээх буола сатаан, көмөлөһүөх оннугар төттөрүнү оҕороллоро элбэх курдук көрөбүн. Ол иһин дьон былаастан тэйэр, эрэммэт, итэҕэйбэт буолар. Түмсүөх оннугар, ардыбыт өссө атан иһэр. Киэҥник иһитиннэриш тэрилтэлэрэ былаас уонна норуот икки ардыгар сизрдээх сыһыан олохтоһуутун тэрийэр иэстээхпит.

Билигин олоххо буолан ааспыт мөккүөрдээх түгэннэр тустарынан сүрүн кыттааччылар суох буолбуттары кэннэ ахтар-суруйар үгэс үөскээтэ. Сорох ааптардары ол иһин кини итэҕэйбэт, эрдэ маньы тоҕо суруйбакка сылдыһыбытай дии саныыгын. Оттон бу суруйууга ахтыллар дьон билигин бааллар, сөбүлэспэт түгэннэригэр миигин кытта төһө баҕарар аахсыахтары сөп.

Кырдьык – дьыҥэ кымньыы курдук,
Кытыан угар олбох курдук,
Санаа уйан чороонуттан
Кыһынньан куотар кымыс курдук...
Кырдьык биэрбэт табыллыыны,
Бу дойдуга билиһини,
Олох дьолун толук ылар
Арай биэрэр – көҥүлү...

Бу эһиги илиигитигэр киирбит мин санга кинигэм хоһоон тылларынан тырымныы долгуйбат: бу кинигэм кизэргэтиитэ суох кэпсиэр аһаҕастык «Кэпсиэ» туһунан, тус бэйэм билбит, өйүм-сүрэбим нөҥүө аһарбыт олоһум, дьонум-сэргэм туһунан.

Ааптар

«Кэпсиэ» кэннэ аһаҕастык...

1. САҒАЛАНЫЫ

Улуу дойду урусхалын үрдүгэр сана кэм, сана үйэ саҕаҕа арыллара. Ааспыт үйэ түмүктүүр түһүмэхтэр эмискэ сууллубут «тимир быыс» көтөхпүт көппөҕө дьайбаран, көнгүл салгынгна олус дайдаран улдьаарбыт өй-санаа чэбдигириитэ, олох-дьаһах сыһыа сааһыланыыта кэлэн иһэргэ дылыта... Ону кытта мин олоҕум сана кэрдийтэ саҕаланан, дьолу эрэ эрэннэрэ долгуйар Дьокуускай куоракка олохсуйа, айа, үлэлии кэлбитим. Пааспарбар куоракка бырапы-ыскам суоҕа (бырапыыската суох киһини үлэҕэ ылбаттар), ону кистээн тураммын уон сылы мэлдьи Сунтаар телестудиятын дириэктэрин быһыытынан аспыт-саппыт аҕай Национальной көрдөрөр-иһитиннэрэр хампаанньа аанынан аны «Сэргэлээх» телестудия редактора» диэн соллоох күннэтэ аһар аналламмытым. Өрөспүүбүлүкэ сүрүн ханаалын үлэһитэ буоларга бу иннигэр улууска хайдах үлэлээбитин аахсыллыбат буолан тахсыбыта. Төһө да Сунтаар устуудьуйатын бастыгнар кэккэлэригэр илдьэ сылдыбыт үтүөлээхпин бу иннинэ бэйэтинэн хаста да бэлиэтээтэр, НВК оччотооҕу эдэр салайааччыта миигин урукку үрдүк коэффициеммын мунгу-туур алын кэрдиискэ түһэрэн, оскуоланы бүтэрбит оҕону кытта тэннээх хамнаска ылбыта. Урут даҕаны, билигин даҕаны улуустан – «тыаттан» сана кэлээччилэргэ итинник сыһыан баар: хайдах эрэ туолбут оптообуска хойутаан киирэн, туран эрэн айанныырга күһэллибит пассажиры эрдэ киирэн олбох булан олоруммут дьон кыра соҕус бэйэлэригэр тиэрдибэт санаалаах одуулуулларын курдук...

2. «КЭПСИЭ» БИЭРИИ

«Былыр Кытай императора кулуттарын кутун туой дьонно көһөрөн аллараа дойдуга илдэ барар этэ. Билигин тойон, кыратыттан-улаханыттан тутулуга суох, бэйэтин эргимтэтин эмиэ илдэ барар. Ардыгар аллара, ардыгар – үөһэ...» Бу мин бэйэм суруйбут «Кырыыстаах биһилэх» кэпсээммиттэн быһа тардыыны киллэрдим. Тоҕо диэтэххэ, итинник көстүүнү иһитиннэрэр-көрдөрөр эйгэҕэ үлэлии сылдьааччылар ордук чугастан көрөбүт...

Өрөспүүбүлүкэ санга салалтатын кытта хампаанньаҕа Харлампий Дьяконов бэрэсидьиэн (ол саҕана тэрилтэбит салайааччыта бэрэсидьиэн дэнэрэ) кэлбитэ. Сотору: «Саха тэлэбиидэниһэтэ бэйэтэ туспа ханаалланар, онно күнүстэри-түүннэри бэйэтэ эрэ көрдөрөр бырааптанар үһү», – диэн сурах тарҕаммыта. Уруккуттан үлэлиир дьон: «Тугунан уонна кимнээҕинэн ол үлүгэрдээх сабардамы толороору, оннооҕор бу күннэтэ аҕыйах чааһы сатаан толорбоккобут хатылааһын үөһэ хатылааһын буолар дии...», – дэһэллэрэ. Кэнники өйдөөтөххө, ол сөпкө этэллэр эбит, оттон мин оччотооҕу санаабар хампаанньаҕа туох да баһаам киһи үлэлиирэ (биһиги биэс буолан улуус телестудиятын биэриилэрин нэдиэлэҕэ үстэ кизэ хойукка диэри тэрийэн таһаарарбытынан суоттуур буоллабым дии), сүрдээх иллэн курдуктара, онон, сатаан аттардахха, күнүстэри-түүннэри да буолбатар, сабардамы балачча улаатыннарар кыах баар курдуга.

Онтон «12-с» диэн ааттаах, куорат эрэ иһигэр онуоха-маныаха диэри көрдөрөр ханаал аһылларын, кини кэнники сайдан өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн көрдөрүүхтээҕин туһунан сурах кэлбитэ. Сүрүн уратыта – урукку НВК-тан олох атын сирэйдээх-харахтаах, ис хоһоонноох буолуохтаах үһү, «үөһэттэн» итинник ирдэбили туруорбуттар. Онон айар үлэһиттэртэн барыларыттан санга, сонун биэриилэр бырайыактарын көрдөөбүттэрэ. Мин улуус устуудьуйатыгар үлэлии сылдьан өрөспүүбүлүкэ ханаалыгар туох тийбэттин син «идэлээх» харахпынан бэлиэтиир, санаабар санга биэриилэри толкуйдуур этим. Бастакы бэлиэтээһиним: тылы, саха тылын курдук модун күүһү сатаан туһанар кыахтаах ытыааччы көһүннэр диэн этэ. Иккис баҕа санаам: сахалыы кэпсэтии аһаҕас уонна аныгы долгунна тэриллэрин көрдөрбүн диэн этэ. Уларыта тутуу ухханыгар, 80-с сыллар бүтүүлэригэр буолуо, саха экраны биир кэмнэ оннук аһаҕас, көрөргө ордук умсулҕаннаах буола сылдыбытын өйдүүбүн. Ытыааччылартан Алексей Амбросьев тахсарын кэтэһэн көрөрүм.

Онон дьэ, туох эрэ сананы киллэрэр тус бэйэбиттэн ирдэнэр кэмигэр түбэһэ кэлбит киһи, үөрүүнү кытта түһүнэн кэбистэҕим дии. «Кэпсиэ» диэн ааттаах, биир чаас устата быһа эфиргэ барар биэрии бырайыагын, ону таһынан өссө хас даҕаны эмиэ санга, урут бэлиэтэнэ илик хайысхаларга санааларбын суруйа охсубутум. Онно билигин чопчу өйдүүрбүнэн (соробун умнубуппун), «Санга ырыа» диэн сылын аайы ытыллар телевизионнай ырыа күрэҕин туһунан бырайыак эмиэ баара. Ол гынан баран, ол мин бырайыакпар мелодистар, композитордар быйыл эрэ истээччи дьүүлүгэр таһаарбыт санга ырыаларын икки ардыларыгар күрэх буолуохтааҕа. «Арай биирдэ» диэн саха көрүн-күлүүтүн таһаарар биэрии баар буолуон сөп диэн эмиэ суруйбутум. Итиннэ Сунтаар устуудьуйатыгар «Ералаш» курдук көрдөөх жанрга табыллан үлэлии сылдыбыппытыгар тирэҕирбитим. Санга тахсар кинигэлэри, санга суруйар дьону билиһиннэрэр биэрии эмиэ баар буолуон сөптөөҕүн ыйбытым. Хайдах астыыры-үөллүүрү көрдөрөр, үөрэтэр биэрии ол кэмнэ суоҕа, онон ол туһунан эмиэ киллэрбитим. Онтон да атын санаалары эппитим, архыып үчүгэйдик хараллыбыт буоллабына, ол илиинэн суруллубут сурук ханна эрэ баар буолуон сөп.

Ол саҕана үлэһиттэр бэйэлэрин икки ардыларыгар «бэрэсидьиэннэр уларыаллар, арай кини уларыбат» диэн дьаралыктаан кэпсэтэр салайааччылар Николай Иннокентьевич Петров тэлэбиидэниһэҕэ дириэктэрдир этэ. НВК бэрэсидьиэннээх, ол аннынан тэлэбиидэниһэ уонна араадыһа дириэктэрдэрэ диэн ботуччу сололор бааллар. Кини миигин ыңгыран ылла, кэбинизккэ киирбитим били илиинэн суруйбут кумааҕыбын эргим-ургум тутта олорор эбит

уонна эттэ: «Мин бу эн суруккун ырытан баран бүппэппин. Чахчы санга, сонун бырайыак эйи-энэ эрэ эбит. Ол гынан баран маны дьэ хайдах олоххо киллэрэбит?» – диир. «Хайдах киллэри-эхпит суоҕай?...» – мин олус уустугу суруйдум дии санаабат этим, биир киһи санаата хоторун бүтүн тэрилтэ хайдах кыайыа суоҕай диэн саарбахтаан көрбөккө хоруйдаспытым.

Сотору «12-с ханаалбыт» аһыллаары хамсааһын бөҕө буолан барда. Били мин «Кэпсиэ» диэн бырайыагым киэбинэн нэдиэлэҕэ түөртэ быһа тахсар буоллубут: икки күн сахалыы, икки күн нууччалыы. Сахалыыны ытыааччылар мин уонна Анатолий Гоголев, нууччалыыны ытыааччылар Альбина Данилова уонна Анатолий Сергеев этибит. Тэлэбиидэннэ устуоруйатыгар аан маннай аналлаах стилист ыныран, Алексей Семенов этэ, тас көрүнмүтүн онордулар. Онтубут Альбина Данилова баттабын уот кыһыл өнгө кырааскалаан кэбиһэн, көрөөччүлэр ортолоруттан санга-инэ, одуу-чинчи табыста. Аны миигин «блондинка гынан кэбиһиэ» диэн куттанаммын, «только натуральный цвет» дии-диибин, төбөбүн саба туттан олорбутум. Иннэ гынан, «натуральнойга наһаа чугас» «красное дерево» өгнөммүтүм. Ол да буоллар стилист: «Фиолетовый бы Вам очень подошел», – диэбитэ. Дьинэ, эдэр эрдэххэ эгэлгэ да өгнөнөн, уларыян-тэлэрийэн көрүүххэ баар этэ буоллаҕа.

Устуудьуйабытыгар барнай устуйка энин туруоруллан, ытыааччылар көһө сылдьан оло-робут, ыалдыттарбыт биэри устата хаста да уларыыахтарын сөп, кинилэри кытта көнүллүк, туран эрэн кытта кэпсэтэр кыахтаахпыт. Кылгас сюжеттар, мэлдьи үлэлиир рубрикалар кэпсэтиини ситэрэн-хоторон биэрэллэр. Ити бэйэтин кэмигэр өрөбөлүүссүйэҕэ тэннээх көстүү этэ.

Уруут-урут, Саха сиригэр күөх уот санга көстөрүн саҕана, биэриилэр бары быһа эфир быһыытыгар-майгытыгар барар кэмнэрэ эмиэ баара үһү. Ол гынан баран кэнники, биһиги ол турунарбыт саҕана, «быһа эфир» диэн хаалтыстаах дьон хамсаабакка олорон төлөпүнүнэн киирэр ыйытыларга хоруйдааһыннара эрэ буолар этэ диибин, онуоха ол саҕанааҕы көрөөччүлэр бары туоһу буолуоххутун сөп. «12-с ханаал» итинник хартыынаны хамсаппыта, урукку саха тэлэбиидэннэтин туһунан стереотибы алдьатан, экранга чэбдик тыал буолан сайа охсон киирбитэ, НВК уруккуга маарыннаабат «санга, сонун» көстүүлэнэригэр бастакы хараҥаччы буолбута. Хас биирдии ытыааччы-редактор нэдиэлэ аайы санаттан санга тиэмэни олус ыгым кэмнэ толкуйдаан таһаарара ирдэммитэ. Итинтэн Анатолий Гоголев олус долгуярын уонна бэлэмнэнэригэр ыарырҕатарын миэхэ этэн турар.

Мин бастакы биэриибин сахалыы ааттар тиэмэлэригэр анаабытым. Сүрүн ыалдыппынан сүгүрүйэр дьоммуттан биирдэстэрэ – Багдарыын Сүлбэ кэлбитэ. Кэпсэтиини куорат саахсатыгар баран устубут сюжетпыт ситэрэн-хоторон биэриэхтээҕэ. Ол саҕана үлэлээбит саахса сэбиэдиссэйэ сахалыы ааттаныыны төрдүттэн утарар эбит этэ: «Оҕоҕо от-мас диэн хаалын-һан ааттары биэрэр туох үчүгэйдээҕий?» – диэн мин истиэхпэр бэрдэ суох этиини онорбута. Ону хайдах баарынан ыппыппытын Багдарыын Сүлбэ көрөн олорон: «Омук кэскилин туһунан туох да толкуйа суох дьон ити курдук дьэ утара, туорайдаһа олороллор...» – диэн күүскэ сангарбыта. Ол саҕана ааттарын уларытан, сахалыы аат, араспаанһа сурулуутун докумуонна киллэрэри бастакынан ситиспит дьоммут: Багдарыын Сүлбэ да, Алаас От да хайдахтаах утарыыны көрсүбүттэрин, тус бэйэлэрин эрэ дьулуурдарынан, итэҕэллэринэн санга суолу солоон барыттарын ол биэрииттэн өйдөөбүтүм.

Режиссерум Любовь Золотареваны кытта улам «амтаһыйан», бэйэ-бэйэбитин ситэрсэн үлэлээн барбыппыт. Манна мин Сунтаар устуудьуйатыгар уонча сыл мэлдьи кэриэтэ быһа эфиргэ олорбут үөрүйэҕим таайбыта. Оттон Любовь Васильевна сүрүн ханаалга сүүрбэ сылы мэлдьи үлэлээбит буолан аптарытыаттааҕа, киэн уонна үрүт үөһэ хоннохтоох тэрилтэ үлэтин тэрээһинин ымпыгын-чымпыгын үчүгэйдик билэринэн уонна, биллэн турар, олус айымньылаахтык үлэлиир улахан профессионал быһыытынан, эрэллээх тирэҕим буолбута. Николай Иннокентьевич биһигини, омос көрдөххө ханан да ханыыласпыт дьону, тоҕо холбообута биллибэт, ол гынан баран, сыыспатах эбит диэх тустаахпын. Люба куоракка улааппыт буолан, көн-

нөрү сангарарыгар саха тылын кыбытан да ылбат этэ, онон дынэ мин бастаан «тылы билбэт киһини кытта сахалыы биэриини онгорор уустуктардаах буолуо, чэ, хайыахпыный» дии санаан аһарбыттаабым. Онтум баара, режиссерум сахалыы өйдүүрүн ааһан, саха литературатын бил-эринэн, сахалыы ааҕарынан-суруйарынан тэннээбэ суох киһи буолан соһуппута. Кини куоракка тон нуучча эйгэтигэр да олорон, сахалыы куту сүтэриэ суохха сөп эбитин чаҕылхай холобура буолан миигин үөрдүбүтэ.

Биһиги бастагы тахсыыларбытыттан көрөөччүлэр болҕомтолорун киинигэр киирбиһпит. Интернет форумнар саҥа тэриллэн эрэллэрэ, онно моһуок саҥа-инэ эмиэ тахсара да, куорат олохтоохторо үгүстэрэ сэнээрбит этилэр. Кинилэр: «Айыбыын, «сахаларбыт» хайа бу туох буолан турдулар диэн соһуйдубут ээ. Олох омук тэлэбиидэниһэтин көрөр курдук сананны-быт», – диэн хайгыыр тылларын тиэрдэр буолан барбыттара.

Ол эрэри сотору кэминэн ол саҥа ханаалбыт туох эрэ докумуона биитэр үбэ-харчыта кыаллыбакка, сабыллан хаалбыта.

Мин 2003 сыллааҕы күһүн үлэ саҥа дыла (сезона) саҕаланарыгар, «Кэпсиэ» бырайыагын өссө төгүл илдьиритэн толкуйдаан баран, дириэктэрбэр киирбитим. Николай Иннокентьевич «соһотоҕун кыайыах буоллаххына» диэн туран, илиибэр былаах туттаран кэбиспитэ. Куорат иһигэр «12-с ханаал» саҕалаан испитин өрөспүүбүлүкэ ханаалыгар «Кэпсиэ» салгыыр буолбута.

НВК-ҕа «инициатива наказуема» диэн бэрдэ суох өйдөбүл дирин силистэнэн-мутуктанан сириэдийбит дойдута. Урут даҕаны, билигин даҕаны. Ылсыбыт буоллаххына – редактор барыта бэйэн дьулуургар. Кыайбат буоллаххына – тохтоо. Ким да эйигин итини онгор диэн күһ-эйбэтэҕэ... Салалта итинник аһаҕастык этэр. Оттон сорохтор кэтииллэр: көрөн иһиэхпит... Оттон экран кэннигэр дын үлэни толорон түбүгүрэ сылдыааччы үгүс үлэһиттэр ханаал үлэтэ тупсарыгар ис сүрэхтэриттэн баҕарар уонна биэриини онгорон таһаарар үлэ кыһалҕаларын өйдүүр-билэр буолан, саҥа саҕалааһыннары сэргиир уонна туох кыалларынан көмөлөһө сатыыр үгэстээхтэр.

Ол эрэри: «Өйдөөрүүй, Наташа, куорат олус кыараҕас ээ, биһиги аҕыйах биллэр дьон баарын эргитэ сылдьан көрдөрө сатыыбыт. Оттон эн биир биэриигэ дьонно сэргэтиэх хастыы эмэ киһини хайдах, хантан булан ынгыраххыный? Нереально, эн тыаттан кэлбит буолан өйдөөбөккүн...» – диэбит үөлээннээҕим эмиэ баара. Мин итинник этиигэ хоруйум бэлэм этэ: «Сыл аһаара үчүгэйдик үлэлээтэхпинэ, биэрии ыалдьыттарын бэйэм көрдүүрүм тохтуоҕа, төттөрү кинилэр миигин көрдүүр буолуохтара. Уонна биэрии ситиһиэтэ биллэр-көстөр эрэ киһини таһаараттан буолбакка, биллибэт-көстүбэт да дьонтон кэрэхсэбиллээҕи булан онгорортон тутулуктаах буолуохтаах...»

«Тоҕо «Кэпсээ» буолбакка, «Кэпсиэ» диэн ааттааҕый?» – диэн бастаан ыйытар этилэр. Мин оҕо сааспар дьиэбит аана хайаан да «Кэпсиэ, туох сонун баар?», ардыгар «Туох кэпсиэ?» диэн истинг тылларынан аһыллара. Ону кытта тэннэ дьиэ иһигэр туох эрэ олус иһирэх, туох эрэ кэрэ, киэн киирсэн кэлэр курдуга. Саха дьоно барахсаттар: «Миэхэ суох, оттон эйиэхэ туох баар?» – дэһэн, кэпсээннээхтэрин, сонуннаахтарын кыккыраччы мэлдьэһэн баран дьэ наллаан, хас эмэ чаанньык уута оргуйан бараныар диэри салҕана турар бараммат кэпсээннээх киһэлэрэ саҕаланара... Ити туһунан кэнники Мандар Уустуун «Кэпсиэҕэ» бэркэ тапсан сөһ-эргэһэн турабыт: кэпсэтии – саха олоһугар эрэ олус наһаа сайдыбыт, олонхо, остуоруйа тэнэ олохпутун киэргэппит туспа көстүү эбит; кэпсээннээх киһи, син ырыаһыт, олонхоһут кэриэтэ аатырар-суолулар, күүтүүлээх ыалдыт буолар. Дэлэҕэ да саха туһунан аан бастаан суруйбут айанныттар ахтылыларыгар «Нуучча бааһынайын дьиэтигэр киир эрэ: эйигиттэн ырааппыта баһаарга ас-танас сыаната төһө буолбутун ыйытыахтара, оттон саха быста дьадайбыт да ыалыгар киирдэххинэ, ыраах баар дойдулар олохторугар, ыраахтааҕылар сэриилэригэр тийэй ыйы-талаһа, бэйэлэрэ хантан эрэ истибиттэрин кэпсиити тоһуйуохтара...» диэн бэлиэтээһин баар буолуо дуо... Онон даҕаны саха, бастатан туран, кэпсээни эрэйэн эбэрдэлэһэр идэлэннэҕэ. Нуучча

доруобуйаны, чөл туругу баҕаран дорооболоһор, кытай киһитэ – бүгүн аһабыккын-суоххун ыйыталаһа тоһуйар, турок эйэлээх кэлбитин этинэн нөрүүн-нөргүйэр, саха: «Кэпсиэ...» – диир.

Биэриибин ити аатынан таһаарыам иннинэ, «кэпсиэ...» диirim, баҕар, түөлбө тыл буолуо диэн саарбахтаан ылбытым. Онон саха олоҕун энциклопедиятын быһыытынан сыаналанар Амма Аччыгыйын «Сааскы кэмин» өссө төгүл сыныйан аахпытым. Онуоха Бииктэр биэлсэр аан бастагы үөрэммит сахалыы тылларыттан биирдэстэрэ «кэпсиэ» буоларыттан саҕалаан, арамаан усталаах-туоратын тухары «кэпсиэ» эбэрдэ тыла буола сылдьар: «*Чэй ис надо, үчүгэй, кэпсиэ*», – *диир биэлсэр*.

«Кэпсиэ» аһаардас эбэрдэлэһиигэ эрэ буолбакка «Эн кэпсээ» оннугар туттулларын аны Алампа хоһоонноруттан эмиэ булабыт:

Дохсун санааҕын,
Дорҕоонноох өйгүн
Доҕорум диэн,
Тоҕо кэпсиэ даа...
(***Эн эбиккин дуу...)

Киэнг сир кэлтэгэй
Кэмсилгэнигэр кэлгиттэрэн
Кэхтибитин буолаарай?
Кэриэс доҕоруом,
Кэхтибэккэ кэпсиэ.
(«Көмүс доҕорум»)

Кэбэһэлээх кэпсээнин
Киэһэ-сарсыарда дьыбарга
Кэй чуор кулгаахпынан
Кэпсиэн ааһар буолла...
(«Таҥхаһыт»)

Оттон «Ордугу булаары олоҕун алдьаппыт» кэпсээннэ Алампа дьоруойдара «кэпсээ» буолбакка, «кэпсиэ» дииллэрин хас да холобурун булуохха сөп: «*Дьэ эрэ, кэпсиэ, – диш-диш, хаана ыгыстан кытарда, сиргэ сытар маһы ылан кыспыта буола олордо...*»

Онон, биэриим аатын сөпкө тобуллум диэн (урут Сунтаарга үлэлии сылдьан, «Сонуннары» итинник ааттаан таһаара сылдьыбыттаахпын) эрэллээхтик сананан үлэбин саҕалаабытым. Бу биир чаастаах биэрии быһа эфир быһыытыгар-майгытыгар барара тэрилтэ уопсай үлэтигэр-хамнаһыгар, ороскуотугар чэпчэтиини киллэрэр: өскө суруллан (бастаан устуллан, онтон таныллан) баран ытыллара буоллар, икки-үс бүк элбэх үлэлээх, элбэх киһи кыттылаах буолуохтаах, элбэх ороскуоттуур матырыйаал (устар кассеталар, уот-күөс туттулуута, о.д.а.) бараныхтаах этэ. Тоҕо диэтэххэ, ол түгэннэ биэриигин барытын баҕан хоту тохтото-тохтото, хас эмэ төгүл сатаныар диэри хаттаан сангара-сангара уһулаһын, онтон ону көрөбүн, ордугун-хоһун, сатамматах өрүттэрин быһан таһаһын, төһө кыалларынан тупсараһын, музыкалыыгын, тыастыыгын-уустуугун, онтон дьэ биирдэ эфиргэ биэрэбин. Эппиккэ дылы, «һалҕаарыччы тараан-тараан, онгороон-онгорон, киэргэтэн-тупсаран» баран. Оттон быһа эфиргэ тахсы – туох кэлээхтиэй, биирдэ кэлэбэйдээбитин, биирдэ сөтөллүбүтүн хайдах баарынан көрөөччүгэ тийээхтиир буоллаҕа. Онон тэрилтэ ити өттүгэр сүүйэр. Оттон көрөөч-

чүлэр иннилэригэр биир бииргэ тахсар ытааччыттан уонна биирдэ сангараат онтун көннөрөр кыаҕа суох майгыга уһуллар ылдыттан улахан бэлэми, хомуллууну, дьобуру ирдиир.

Киин тэлэбиидэньэҕэ уонна омук хампаанньаларыгар, биллэн турар, итинник биэриилэргэ үлэиир ааттаах-суоллаах ытааччылар гонорардара куйаар буолар дииллэр. Бу ытааччыны тула үлэһиттэр халын аармыйалара: продюсердар, режиссердар, кэрэспэдиэннэр, редактордар, администратордар, стилистэр, көстүмүөрдөр солото суох түбүгүрэллэр.

Оттон биһиги саҕалыырбытыгар НВК-ҕа хайдах этэй? Биир киһи редактор, ытааччы, кэрэспэдиэн, администратор, ардыгар продюсер эбээһинэстэрин соҕотоҕун толороро. Сирэйи-хараҕы онгостууну, танаһы-сабы көрүнүүнү эмиэ бэйэтэ тобулара. Биир режиссер биэри сюжеттарын устууну, тангыны, устуудьуйаҕа барар үлэни, эфир кэмигэр дирижер курдук хас да оператор, ытааччы, аппаратнай үлэһиттэрин салайыны барытын соҕотоҕун толороро. Ол аата – икки киһи. Билигин, туох кистэлэ кэлиэй, быһа эфирдэри бүтүн хамаанданан: устуудьуйаҕа иккилии ытааччы буолан, өссө «салайааччы» диэн, экранга көстүбэккэ сылдьан кинилэри дьаһайар-бэрийэр соло-

лоох туспа үлэһиттэнэн, сюжеттары устарга анал кэрэспэдиэннэнэн, анал сыһыарыллыбыт администраторданан, биэри кэмигэр ыйытылары туттааччы туспа ноутбуктаах киһилэнэн олохторун көрдөхпүнэ, үөрэ даҕаны уонна кыратык... ордугурҕуу саныбын. Ол ити эфир хайдах сыранан тахсарын эттээх тирибинэн билбит киһиэхэ бааламат ини дии саныбын.

Билигин оччотообуттан үлэиир биир идэлээхтэрим: «Бастаан саныырбыт: «Кэпсиэ» аҕыйах олус үчүгэй биэриини онорон баран тохтуу. Тиэмэлэрэ да санаттан санга айыллан иһиэхтэрэ суоҕа уонна үлэһиттэр, биллэн турар, эстиэхтэрэ диэбиппит. Онтубут арай сылтан сыл баран испиккит. Хайдах эрэ билиниэх, ытыктыах санаабыт кэлбитэ», – диэн, хайдах баарынан этэр буолбуттарыттан испэр астынабын. «Хотугу сулус» телерадиокомпания салайааччыта Татьяна Гоголева: «Эн кэлэнгин барыбытын өрө тардыбытын, бары биэриилэрбит хаачыстыбаларын тупсарарга кистии-саба күүскэ кыһаллан барбыппыт...» – диир.

Оттон хампаанньа салайааччыта Харлампий Дьяконов: «Ити ылбыт тэтимгитин кытаатан тутта сатаан. Эһиги, айар дьон, түһүүлээх-тахсыылаах буолааччыгыт, онон мин сэрэнэ саныбын», – диэбитэ. Салайааччыттан биирдэ итинник өйбүлгэ маарынныыр этиини истэн турардаахпыт. Ол эрэри, билигин санаатахпына, мин биир, эмиэ да хайҕаллаах гынан баран, эмиэ да бэйэм туспар охсуулаах итэҕэстээх эбиппин: ол үлэбин барытын тус бэйэм эрэ иилирим-саҕалырым, тэрилтэ мунньахтарыгар сылдыбатым (соло да суох курдуга), ханнык эрэ түгэннэри хампаанньа салалтатынан быһаартарары ирдэспэтим. Бэркэ буоллаҕына икки ыйга биирдэ туттаах дириэктэргэ киирэммин сүрүн түгэннэри быһаартарарым уонна барытын бэйэм өйбүнэн-санаабынан, сырабынан солоон, инним диэки бара турарым. «Бэйэн кыайаах буоллаххына» диэн былаах туттарбыттарын хайдах баарынан толорор киһи буолбуппун. Инньэ гынан, салалтаҕа киирэн-тахсан баар-

бын биллэрбэт эбиппин, ол майгыбын салалта тула сылдыалларын сөбүлүүр, «олус аатыран эрэр» Сайаҕа үтүөнү санаабат дьон бэйэм утары туһаайалларыгар тиэрдибиппин. Холобур, Санга дьыл саҕана: «Бириэмийэ бөҕө ыллыгыт дуу? Итиччэ элбэх чааһы толорор дьонго ботуччу биэрдэхтэрэ?» – диэн ордугурҕуур хабааннаах ыйыталлар. «Ханнык бириэмийэ?...» – «Оттон үлэһиттэргэ сыл түмүгүнэн бириэмийэ түгэппиттэрэ дии...» Оннук сураҕын эрэ истэн матыы элбэх этэ. Биэриим мэлдьи «Сонуннар» кэннилэриттэн киэһэ тоҕус чааска тахсар. Ол иһин санга бырагырааманы көрө барбакка, быһа эфиргэ дьону ынтыран баран, ох курдук онгостон устуудьуйабар олохобун. Арай биһигини холбооботтор. Ыйыталаһан билбитим, бырагыраамаҕа 22.30 чааска туруорбуттар. АСК диэн эфиргэ тахсааһыны хааччылар салаа бырагырааманы эрэ билинэр. Ханнык эрэ хатылааһын уһун-киэн биэри кэнниттэн үлэ дьоно утуйбуттарын кэннэ били сыралаһан бэлэмнээбит санга биэрибин дьэ таһаарабын, бүтэн баран ылдыттарбын атаартаан, дьибин түүн үөһэ булабын. «Холбос» уопсайыгар саатар кытаанах

баҕайы вахтердар олорор этилэр, түүн 12 чаас кэнниттэн ааны аспакка элбэхтик сордообут-тара...

Оннук, дуона суох курдук эрэри, биир күдьүс көхтөөх үлэни бүдүрүтэр, ардыгар мөл-төтө да сыһар элбэх моһоллор көстөн иһэллэрэ. Ону мин тутатына туораттарары, ирдэһэри эмиэ ситиспэт эбиппин. «Һуу, хата биэриим онтон энчирээбэккэ табыста ээ, этэннэ буоллу-бут» диэбит курдук, аһаран иһэр этим.

Мин уонча сыл Сунтаар устуудьуйатыгар үксүн быһа эфиргэ олоҕбут уопутум, үөрүй-эҕим быыһаабыта диэн эттим. Ол эрэри оннук үөрүйэх, кырдык, хас эмит ыйынан-сылынан кэлэр дуо? Эбэтэр итиннэхэ айылҕаттан дьоһур эмиэ баар буолар дуу?

3. АНАЛЫ БУЛУУ

Ити ыйытыга хоруйдаары мин 1991 сылга төннүөхпүн баҕарабын. Төһө да дойдуга ыйыллыы араллаана буола турдар, олох сайдыытын санга, сонун, чэбдик тыала оччотооһу эдэр дьон өйдөрүн-сүрэхтэрин өрүкүтэрэ. Өрөспүүбүлүкэ хас да улуустарыгар олохтоох тэлэби-идэnnэлэр диэн тэриллэн үлэлээн барбыттара. Бу устуудьуйалар салалта толкуйунан буол-бакка, биир-икки энтузиаст дьон кыһамньыларынан «аллараттан инициатива, көх быһыыты-нан» тэриллибиттэрэ. Ол дьонтон үгүстэрэ, таах даҕаны, эстээри турар хомсомуол райкомугар тирэҕирбиттэр этэ. Устуудьуйалар бастаан Мэнэ Хаҥаласка, Үөһээ Бүлүүгэ үлэлээбит сурах-тара иһилибитэ. Өтөр буолбатаҕа, Сунтаарга Василий Осипов уонна Владимир Спиридонов диэн «диплома суох инженер», «төбөлөөх» уолаттар видеокиинэлэри көрдөрөн барбыттара, эҕэрдэлэр, биллэриилэр баар буолбуттара. Олохтоохтор олус сэргээбиттэрэ, бэйэ тэлэбиидэnnэлэнэрин туһугар харчы хомуйар түгэннэ да, кырыымчык хамнастарын сыһыттан кырыйан ылан бэрсэллэрин кэрэиэ суох курдуктара. Улуус дьаһалтата, баһылык Александр Петров санга сүүрэни өйөөн, санга тэрилтэ кэскилигэр эрэнэн бастакынан тирэх буолбутун, уолаттар Москванан, Киевинэн баран аппаратура ылан кэлбиттэрин туһунан сэргэх кэпсэтиилэр тахсал-лара. Миэхэ ол салгынынан кэлэр «хартыынка» хайдах онгоһуллара, экранна хайдах бэрилл-эрэ өйбөр олох батан киирбэтэ, ити тэрилтэ дьоно миигиттэн олус ыраах, уустук эйгэҕэ сыл-дьар курдуктара.

Арай биирдэ Василий Осипов анаан-минээн дьиэбэр кэлэн соһутта. «Биһиги дьиннээх тэлэбиидэnnэ курдук үлэлиэхпитин баҕарабыт. Аан бастаан «быһа эфир» диэни ытаары-гынабыт. Устуудьуйаҕа санара олорор дьон тутта экранна көстөллөр, көрөөччү кинилэргэ дьи-этиттэн телефонунан ыйыты биэрэр. Ыалдьыттарың буоллаҕына тутта хоруйдуулар. Ол эрэ-эри онно сатаан сангарар, ыттар киһибит суох. Эйигин хайдах эрэ кыайыа дии саныыбын...»

Миэхэ ити ынгыры соһуччу этэ эрэри... Киһи, ордук айар киһи буолуо, муунтуйбут, мунурдаммыт курдук кэмнэнэр. Төһө да мин идэбинэн култуура эйгэтигэр бэркэ үлэлии-хам-сыы, суруйааччылар ортолоругар «эдэр, талааннаах...» диэн кэрэхсэнэ сылдьар кэмим буоллар, бэйэбиттэн тоҕо эрэ астыммат буолбут, олохтон туох эрэ эмиэ сананы, күүрэnnэnnэби күүтэ-эрэйэ сылдыбыт кэмим быһыылаах. Мин, биирдэ да видеокамера диэни чугастан көрбөтөх, устуудьуйа диэн тыл ис суолтатын билбэт, суруналыыстыкаҕа чугаһаан көрбөтөх киһи, ити этиигэ, буолаары буолан быһа эфир ытааччыта буоларга кэтэмэҕэйдэnn көрбөккө сөбүлэһэн кэбиспитим. Айылҕаттан килбик бэйэм – тоҕо? Билэппиттэн эбитэ дуу эбэтэр киһи аналын, кырдык, сүрэҕинэн таайара дуу?

Биэриибит аата ол кэмнэnnэ олох харса-хабыра суох тэтимигэр сөп түбэһэрэ, ол да курдук ис хоһооннооҕо: «Мииринэй оройуона Саха сириттэн араҕыа дуу?» диэн. Ити иннинэ уопастыбанньыктар күүстэринэн Бүлүү өрүһүн көмүскүүр хамсааһын тэриллэн, аан бастаан бүтүн өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн экология, онтон да атын олохтоох омук кыһалҕаларын таарыйар кэпсэтиилэр аһаҕастык көтөҕүллүбүт кэмнэрэ этэ. Сунтаар демократия биһигэ буо-лан турара.

...Култуура дьэтин иккис этээһин биир улахан хоһун устар сир – устуудьуйа онгорбут-тар, тимир атахтартан киһи утары көрбөт сырдык лаампалара тыкпыттар. Ынгырыллыбыт ыал-дьыттар: Сунтаар сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Дмитрий Григорьев, суруйааччы Валерий Мекумя-нов уонна өссө кимнээх эрэ, түөрт киһи баар курдук өйдүүбүн. «Ол остуолга олороһун, маны көрөн санараһын» диэн эттилэр. Мин микрофоннаах остуолга олорон баран иннибэр тэлэби-иһэр уурбуттарың көрдүм. Арай ол тэлэбиһэр экраныгар олус да олус номоһон, кэрэ да диэххэ сөп, дьахтар олорор. Тугу эрэ толкуйдуур курдук, саната суох. Өссө сыныйан көрбүтүм: дьах-тарым мин курдук таңастаах, мин курдук баттахтаах... мин курдук туттар... илиитин хам-сатар... Бай, олох да бэйэм олорор эбиппин буолбат дуу! Мин итиннэ тэлэбиидэnnэ диэн

киһиэхэ дыктини тосхойор остуоруйа алыптаах дойдутугар маарынныыр эйгэ эбитин соһуччу арыйбытым. Бэйэбин хаһан да үтүө дьүһүннээхтэргэ киллэрбэтэҕим, киллэрбэппин даҕаны, ол эрэри – ол мин билбэт монитор диэн тэрилбэр, лаампалар сырдык уоттарыгар сатабыллаахтык тыктарыллан олорор кэрэ дьахтарга маарыннаан ылыахха сөбүн билбитим. Кырдык, экранга олорор киһи дьүһүнэ устуудьуйаҕа уоту хайдах сатабыллаахтык туруоралларыттан тутулуктаах. Онно олорор киһи соччото суохтук көстөрө – сыччах режиссер уонна уоту туруорааччы буруйдара. Ону мин ол саҕана билбэт этим.

Кирири тылы уонна биэриим ис хоһоонун арийар ыйытылары эрдэттэн бэлэмнэнэн кэллэҕим дии. «Саҕалаа» диэн сапсыааттарын кытта туох эрэ төлө барбытыны, санам-ингэм чөллөрүйэн, өйүм-санаам аһыллан, хаһаангы эрэ үйэттэн камера иннигэр үлэлээн кэлбит киһилии туттан-хаптан биэриини ытан барбыппыттан бэйэм да испэр сөҕө санаабытым. «Хайа, бу миэнэ эбит буолбат дуо?» диэн санаа кыыма кылам гынан ылбыта.

Сунтаарга олохтоох устуудьуйа бастакы, устуоруйаҕа киирэр быһа эфирэ ити курдук саҕаланан, икки-үс чаас барбыт буолуохтаах. Көрөөччүлэр тохтоло суох ыйытылары, ыалдьыттар сыты кэпсээннэрэ, хоруйдара биэри сөбүрүйэн көрбөккө үрдүк күүрээннээхтик барарын түстээбиттэрэ. Түмүтэр «мииринэйдэр арахсыахтарын баҕарар буоллахтарына, бэйэлэрэ бардыннар, сирбитин хааллардыннар» диэн буолбута. Уоттар умуллубуттара. Бары остуолтан хомунан туран истэхпитинэ үөрэн ымайбыт Василий Осипов киинэҕэ оонньуур курдук, илиитин сибиитирэтигэр сууралаан соттоон-соттон баран кэлэн утары ууммута: «Тэлэбиидэньэҕэ ананан төрөөбүт эбиккин».

Кэнники да син балачча хайҕалы истэн кэллэҕим. Ол гынан баран ити Вася, Василий Петрович, кэнники судургу «Отец» («Отец Сунтарского телевидения») диэн ааттаммыт Василий Осипов эппит истин сыанабыла олоҕум тухары умнуллубаттыы өйбөр-сүрэхпэр хаалбыт. Кини «дьингээх тэлэбиидэньэ курдук» үлэлиэн ис сүрэхиттэн баҕата миигин кынаттаабыта. Кэнники санаан көрдөхпүнэ, ол «диплома суох инженер», – мин бастакы салайааччы, көрдөрөн кэпсиир үлэҕэ ирдэбиллэн, ыйыларын-кэрдиилэрин, такайытын курдугу бу тухары уонна биир эмит идэлээх да, уопуттаах да киһиттэн истэ илик эбиппин...

Сунтаар улуһун култуураҕа салаатын оччолорго Зинаида Яковлевна Иванова салайар этэ. Миэхэ ыйга хас эрэ күн өрөөн айар үлэбинэн дьарыктанарбын көнгүллүүр дьаһал таһааран сүрдээх үчүгэй көмөнү онгортон эрэрин эппитэ. Быһыта, тэлэбиидэньэҕэ баран хаалыа диэн сэрэммит. Ол да үрдүнэн, сотору буолаат мин хаан-уруу култуурабыттан уурайан, хантан да үбүлэнэрэ, хайдах да үлэлиэхтээҕэ биллибэт санга тэрилтэҕэ көһөн, үлэ үөһүгэр төбөм оройунан түспүтүм.

Уларыта тутуу кэмин ааспыт дьон өйдүүр буоллаххыт, ол хастыы да ыйынан хамнаһы көрбөт, олох-дьаһах да, сиэр-майгы да сатарыйыыта тургуппут кэмнэрин. Устуудьуйа үлэһиттэрин хамнаһын улуус дьаһалтата култуура үлэһиттэригэр тэнгээн үбүлүүр буолбута эрэри... Кэ-

тэһиилээх хамнас кэлбит күнүгэр тийдэхпитинэ... докумуонга киллэрэри умнан кэбиспиһит, онон эмиэ биир ый күүтүн диэн буолааччы. Эбэтэр бүддьүөт үлэһиттэрин хамнастара син ботуччу соҕус үрдээн барбытыгар, биһиэхэ үрдэппэт этилэр. «Эһиги тэрилтэҕит улуус бүддьүөтүгэр киирбэт, бачча ыла сылдьаргытыгар махтанын...»

Ол онугар үлэһиттэригэр туспа ханааллаах этибит. Төһө баҕарар уһуннук тугу да көрдөр диэбит курдук. Василий Осипов онугар сотору мин дириэктэр буолан хаалбытым туох да соһуччута суох, буолуохтаах буолбутун курдук этэ. Үлэһиттэргэр үлүһүйэн хойукка диэри тэрилтэҕэ сылдьан хааларбыт, дьэ-уот диэн умнуллара. Бары кэриэтэ кэргэннэрибиттэн арахсыбыппыт, онон кэргэннээх эдэр киһини үлэҕэ ылбат буола сатыырым – эмиэ арахсыа диэн. Улуус устуудьуйаларыттан бастакынан НВК ханаалыгар сүүрбэ мүнүүтэлээх биэри онгортон таһаарбыппыт. Улуус устуудьуйаларын бастакы бэстибээлин кыайылыахтара буолбуппут. Аан бастакынан туспа счеттаах юридическэй сирэй быһыытынан тэриммиһит. Айар үлэ-

битинэн көрөөччүлэрбит сүрэхтэрин туппуппут эрээри, ону-маны көрдөрдүлэр, санардылар диэн хаһыаттанар да, сууттанар да түгэннэрдээх этибит. Ол тустаах кэмигэр сүрдээх ыарыылаах этэ да буоллар, миигин үлэни тэрийэргэ, уустук түгэннэртэн сөптөөх суолу тобулан тахсарга үөрэппит, буһарбыт-хатарбыт кэм эбит. Дьэ итинник бэлэмнээх киһи өрөспүүбүлүкэ сүрүн ханаалыгар кэлбит эбиппин.

4. ЫАЛДЬЫТТАР

Быһа эфир ыалдьыттартан быһаччы тутулуктаах. «Хантан итинник киһини булан таһардын?» эбэтэр «Ити киһини билэр курдук сананар этим да, дыэ олох атын өттүнэн эргитэн таһааран соһуттун дии?» диэн сөхпүт ыйытылары элбэхтэ истэбин.

Кырдык, сорсуннаах булчукка дылы, суруналыыс ардыгар эмиэ «байанайдаах» сыры-ыланар. Ордук, «Кэпсиэ» бастакы таһаарыыларыгар бэртээхэй ыалдьыттар түбэспиттэрэ биэриибит оннун-тойун буларыгар тирэх буолбута. Кэнники ыалдьыттары бэйэбит буолбакка, ыалдьыттар бэйэлэрэ биһигини көрдөөн булалларын, тылланан кэлэллэрин эбэтэр ким эрэ кими эрэ «сыбааттаан» биэрэрин курдук таһымга тийибиһпит. Ону таһынан, ыалдьыты көрдүүргэ мин бэйэм биир ньымалаахпын: кинигэ маһаһыыннарыгар сырыттаһпына кэнники тахсыбыт сахалыы кинигэлэри көрөбүн. Онно болжомтобун ордук публицистикаҕа эбэтэр наукаҕа хабааннаах суруйууларга уурабын. Дыэ манньк кинигэлэр ааптардара тус бэйэлэрэ ураты санаалаах, дыонго-сэргэбэ тиэрдээри иитийэхтэбит толкуйдаах буолаллар. Ол да иһин үлэлэрин күн сиригэр таһаараллар буоллаҕа. Ону таһынан кинилэр көтөхпүт тиэмэлэрэ биэриии ис хоһоонун төһө баһарар төрөтөр: кэлэр биэриин туохха ананыхтааһын таба туттаһын ол. Бу дыону көрдөөн булар кэбэһэс: кинигэ тахсыбыт издательствотыгар эрийиэн эрэ кэрэх. Аны ханнык эмит түмсүүлээх түһүлгэлэргэ сырыттаһпына, эмиэ «матырыйаал» көрдүүр курдукпун. Ким эрэ тугунан эрэ кэрэхсэттэһинэ, киһи да күлэр, «ымсыыран» киирэн барабын уонна бэйэм тийэммин билсэн, эмиэ биэриибэр ынгырааччыбын.

Хомойуох иһин, «Кэпсиэбэ» үлэлиирим тухары ол түмсүүлээх түһүлгэлэргэ түбэһэрим, сөбүлэһэн тийэрим биирдэ эмэ буолааччы. Тоҕо диэтэххэ, үксүн өрөбүлэ суох үлэлэ-эбитим: чэппиэргэ, бээтинсэбэ сюжеттарбытын устабыт, бу киэһэлэргэ уһулан кэлбити мин тутта көрөн, монтажка бэлэмниибин, куорат хойукку уулуссатынан сүүрэ-хаама былаастаах үлэм – дыэм–үлэм – дыэм маршрутунаан баран иһэн сюжеттар сценарийдарын толкуйдуубун; режиссербунаан субуота, өрөбүл киэһэлэри монтажка аныбыт, онон элбэх ынгырыылартан, көрсүһүүлэртэн, айаннартан булгунарга күһэллэрим. Оннооҕор чугас аймаһым үбүлүөйүгэр тийбэккэ, улаханньк сэмэлэнэн турардаахпын. Бэнидиэнньиккэ устуудьуйаҕа «олоруубар» бэлэмнэнэбин (ол күн буолар планерка-муннаахха биирин үксүн ол иһин тийиинэн сылдыбат этим), тылбын-өспүн чочуйабын, ыалдьыттарбын кытта кэпсэтэбин, кэлэр нэдиэлэтэбэ биэриибин толкуйдуубун, тэрээһин үлэтин үмүрүтэбин. Дьахтар үксэ өрөбүл күн суунар-тараанар, онгостор буоллаһына, мин ону бэнидиэнньиккэ гынабын. Оптуорунньук сарсыарда сэриигэ баран эрэр киһи курдук хомунан дыэбиттэн тахсабын. Күнүс генеральной репетиция курдук ытааччыбыт. Бу тэрээһин бастаан саһалыы сахха олус көмөлөөх буолар эбит этэ. Дыэ уонна киэһэ 21.00 чаастан быһа эфиргэ тахсабыт, сарсыныгар, сэрэдэбэ, кыратык өрүүбүн.

«Кэпсиэ» аан бастакы биэриитин хайдах бэлэмнэбиһпитин субу баар курдук өйдүүбүн. Ол биэриии саһаланыытын үөскэбэ «Сэргэлээх» устуудьуйаҕа үлэлиир кэммэр силис тарпыт эбит. Биирдэ университет медицинскэй институтун преподавателлэрэ Бүлүү куоратыгар дыону көрө-истэ (таарыйа быыбарга үлэлиилэр быһыылаах) аттанар буолбуттара, ону сырдатарга биһиги устуудьуйаттан кэрэспэдьиэн барсыахтааҕа. Мин, айаны-сырыыны таптыыр киһи, тылланан кэриэтэ онно барыстым.

Бүлүүтэ диэри университет олус нэс айаннаах оптуобуһунан айаннаан иһэбит. Бары бэйэ-бэйэлэрин өртөн ыла билсэр, бииргэ үлэлии сылдыар дыон кэпсээннэрэ диэн элбэх, элэктэрэ-хаадылара оргуйан олорор. Онно хирург Рево Захарович Алексеев: «Дынгэ, киһи үлүйэн өлбөт. Сатаан ириэрэр буоллар, үлүйэн өлбүт киһи чөлүгэр түһүөн, быһаччы эттэххэ, тиллиэн сөп. Холобур, тайаҕы бааһырдан баран харангарыар диэри кыайан сиппэккэ отуугар төннөн баран, сарсыныгар сарсыарда суоллаан тийдэххинэ, өлөн адаарыйан сытар, хайыы-үйэбэ хам тонмут буолар дии. Ол тон эти эттээн сүрүбэр тийдэххэ, сүрүбэ тэбэн битиргии сытар буола-

аччы. Ол аата – кини таһыттан көрдөххө эрэ өлбүт, дынгэ тонмут, үлүйбүт эрэ буоллаҕа. Ону ити дакаасты сатыбын. Халлаан тымныйда да Ожоговай киингэ илиилэрэ-атахтара үлүйэн киирэр дьону эмиирбэр саҥа ньымалары киллэрээри уопут онгорорго үп көрдүү сатыбын да, онтум өйөммөт. Билигин ама киһи үлүйбэт, ол буомжалар, алкоголиктар үлүйэн өлөр буоллахтарына өллүннэр даҕаны диэх курдуктар. Хата, интернеккэ таһаарбыт матырыйаалбын Канадаттан кэрэхсээн ыйыталаһан эрэллэр...» – диэн кэпсээнэ өйбөр түһэн хаалбыта. Былыр да ирбэт тонго тыыннаах курдук тырымнаабытынан хаалбыт өлүктөр тустарынан номохтор киһи аймаҕы долгуталлара, кэнники киһини хаһан эрэ тилиннэрэргэ анаан тоноруу олоххо киирэн эрэр. «Бу бырааһы биэриигэ ыгырар буоллар, саха дьонун сэргэхситиэх да эбит», – дии санаабытым.

Сыл курдук буолан баран «Кэпсиэ» бырайыага бигэргэнэн, бастагы биэриибин толкуйдуурбар ол «хаһааска» ууруммут санаам күөрэйэн кэлэн, Рево Захаровиһы көрдөөбүтүм. Кыһын оройо буолан, Ожоговай киингэ кини күн солото суох, били уопастыбаҕа «туһалыыларын ааспыт» дьонун илиилэрин-атахтарын быһыырга өрө мөхсө сылдыар кэмэ этэ. «Кыра үп көрөллөрө буоллар, сибиинньэни үлүтэн баран ону быһаан, торумнаабыт санааларбын бигэргэтиэм этэ. Сыл аайы манньк таба тириитинэн кээнчэ курдуктары тиктэрэбин ээ, тоҕо диэт-эххэ, таба түүтэ сыһаа ириэри температуратын сөпкө тутар... Онтум саатар сүтэн иһэр, ити дьонум кэтэн баран хаалаллар дуу, хайдах дуу...» – дьоруойум ити курдук үлэ-хамнас туһунан кэпсээннээх миигин көрсүбүтэ.

Кинини таһаарарга биэри иһ хоһоонун ханнык көстүүтэ дуу, өйдөбүлгэ дуу аныахха сөбүй? Режиссерум Любовь Васильевнаны кытта сүбэлэһэн, биэриибитин тымныы тиэмэтигэр аныырга быһаарбыппыт. Оннук сүбэлэһэн тарҕаспыппыт киһэ Киин тэлэбиидэниһэ ханаалыгар «Холод» диэн ааттаах биэри көстүбүтэ! Иккиэн түбэһэн көрбүт этибит уонна «идиэй-элэр салгынна сылдыаллар, ол иһин биир кэмнэ биир санаа элбэх киһиэхэ киирэр дииллэрэ сөптөөх эбит» дэспиппит.

Сүрүн ыалдьыппыт баар буолла, ону тула бу тиэмэни арыйар, сайыннарар сюжеттар барыахтаахтар. Биэриим

«Кэпсиэ» диэн бырагыраамаҕа киирэр ааттаабын үрдүнэн, мин хас биирдии таһаарыбын бэйэм бэлиэтэнэрбэр туһунан ааттатаалаан иһэrim. Санаабар, ол аата табылыннаһына, биэриини бэлэмнээһин ордук кудурхайдык, айымньылаахтык барар курдук этэ. Холобур, ити бастагы биэриим «Тымныы: саха доҕоро эбэтэр өстөөҕө?» диэн ис-иһигэр ааттаммыта.

Аан бастаан биэри иһ хоһоонун арыйарга түбэһиэх дьонтон ыйытылары киллэрэр «опрос» ньыматынан барар рубриканы аспыппыт. Бу рубрикабыт «Кэпсиэ» үлэлээбит биэс аһаар сылын тухары уларыбакка сылдыспыта, олохсуйбута. Кэлин баар буолбут быһа эфиргэ барар биэриилэр бу ньыманы тумнубакка туһаналлар. Манна камера объективыгар түбэһиэх хабыллыбыт киһи айаҕа аһыллан кэпсэтэригэр ыйытылар сөптөөхтүк толкуйдааммыт, туруоруллубут буолуохтаахтар. Саха дьоно ыйыты доһуоруос курдук буолбакка, кэпсэти курдук бардаһына ордук аһыллан кэпсиилэр быһыылаах. Холобур, «эн санааҕар киин куораппыт төһө сайдар?» диэн туруору ыйытыга, ыйытылааччы «суох, оннук быһыылаах, оттон сайдар дии» диэбит курдук судургу уонна дириг ис хоһооно суох түбэһиэх хоруйдары биэриэ. Оттон суруналыыс бу киһиттэн: «Ким диэн, хайа диэкиттэн төрүттээх-уустаах киһигиний? Куоракка хаһаангыттан олоробунуй? Дьыэн-уотун хаһан турарый? Эн санааҕар, киин куораппытын сайыннарарга туох үлэ барда?» диэн кэпсэттэҕинэ (ыйыттаһына буолбатах – кэпсэттэҕинэ) куорат олохтооҕо ыйыты тосхолунан тугу санырын тоҕо кутан биэриэн сөп. Биллэн турар, манньк кэпсэтиини аттарыы хара үлэтэ уһун, ньаҕай соҕус буолар (уһуннук уулуссаҕа устуу, ону талыы, быһыы-отуу үлэтэ), ол эрээри түмүгэ – көрөөччүнү бүтүннү кэпсэтиигэ тардар, кини эмиэ ити ыйытыларга туох эмэ диэн хоруйдуон сөп эбитин толкуйдатар.

Санаабар эбитэ дуу, кэнники дьон тыла-өһө өссө аһыллан кэпсэтэр курдук буолбута, өссө бу манньк «опроска» хабыллыбыт киһи диэн сорууан бэлэмнэммит, көмөлөһөөччүлэрим мэл-

дьи сылдыар маҕаһыыннарыгар, киһилээх сирдэригэр анаан кэлэр да дьонно түбэхэр буолбуптут. Дьингэ, миигин сэрэппиттэрэ ээ: «Уулуссаҕа сахалар хаһан да астык хоруйу биэрбэттэр, сатаан санарбаттар, арыллыбаттар», – диэн...

Ол бастагы, тымныы туһунан биэриибэр мин тус бэйэм сылдьан уулуссаттан уонна маҕаһыыннарҕа киирэн: «Эн манньк тымныы сиргэ олороргунаан киэн туттаҕын дуу эбэтэр арыый атын сиргэ өбүгэлэрбит олохсуйбуттара буоллар диэн ардыгар саныыҕын дуу?» – диэм-мин эрийэн-моһуйан ыйыталаспытым. Бары биир киһи курдук «киэн туттабыт» диэбэтэхтэрэ, эгэлгэ санаа дьонно баара биллибитэ: «хотторон, үтүрүлэн кэлбит сир туох аанньа буолуой», «иккиһин төрүүрүм буоллар Италия энтин курдук кэрэ айылҕалаах дойдуларга талаһан көрүөм этэ», «Африкаҕа, бука сатаан олоруо суох этим, төрөөбүт сир тымныыта да күндү», «биһиги тымныыбытын туһаныахтаах, онон аан дойдуга аатырыахтаах этибит», о.д.а. Ыйытылары ыла сылдьан нэдиэлэ аайы биир күнүм аһардас манньк үлэҕэ ананнаҕына кыаныа суохпун билиммитим.

Миэхэ опрос ытан аҕалар эбии кэрэспэдьиэни көрбөттөрө биллэр, онон арай устудьуоннары туһаныахха сөп эбит диэн санааҕа кэлбитим. Саха тылыгар уонна суруналыыстыкаҕа үөрэнэр устудьуоннарҕа манньк үлэҕэ кытты төһөлөөх үөрүйэҕи, идэҕэ дьин уһуйуллууну түстүөй? Ити санаабытым туолбута: ис санааларыттан үлэһит курдук кэлэн көмөлөһөр эдэр доҕоттордоммутум. Кинилэр тустарынан өссө сиһилии кэпсиэхпит.

«Тымныы: саха доҕоро эбэтэр өстөөҕө?» биэриим бэлэмнээһинин сиэрэ-силигэ ситэн-хотон барбыта. Биир сюжеттэ «Саха сирэ – бу баараҕай холодильник» диир университет физик учуонайдарын кытта кэпсэтиигэ олоҕурбута. Тымныы – Саха сириг өссө да туһаҕа таһаарылла илик баайа буоларын туһунан эдэр учуонайдар итэҕэтиилээхтик кэпсэбиттэрин биһиги сөптөөх көстүүлэринэн күүһүрдүбүппүт. Сүрүн ыалдыппыт Рево Захарович «тонгон өлбүт киһини тилиннэриэххэ сөп» диэн этиитин бигэргэтээри, анаан-минээн тоноруллубут дьон олоххо төннүүлэрэ көстөр «Амазонки XXI века» киинэ каадырдарын көрдөөн, үгүс сырабыт барбыта (интернеккэ ол саҕана билингги курдук таптаабыккын булбат этин). Тымныы туһунан өс хоһоонноро, бэйиэттэр суруйуулары туһаныллыбыттара. Саҕа бырайыак тахсан эрэрин туһунан нэдиэлэ инниттэн анонс биэрэммит дьон сэнээриитин тарпыппыт. Салалтабыт биэри өрөбүл күннэргэ тахсыаҕын баҕарбыта. Ол эээри мин бары өттүттэн ыараннатан көрөн баран, нэдиэлэ ортотугар тахсарбыт иккиэйэх киһи үлэбитигэр ордук табыгастаах буолуоҕун сабаҕалаабытым. Ардыгар буолбатах, үксүгэр ситэ быһаарыллыбатах түгэннэр баар буолаллар, ыксаллаах да быһыы-майгы тахсыан сөп, урут суотабай сибээс суох эрдэҕинэ өрөбүл күннэ ону быһаартараары кими эмит буларын сүрдээх күчүмэҕэй буолуохтааҕа. Онон улаханньк туруорсан, бастаан сэрэдэ, онтон оптуорунньук киэһэ «Кэпсиэ» киэнэ буоларын ситиспиппит. Дьингэ, ол кэмгэ чопчу болдьохтоох, күннээх-дьыллаах биэриилэр диэн «Сонуннар», «Сардаана», «Геван» быһыылаахтара. Үгүстэр биэриилэрэ биирдиилээн тахсыы буолара, бэлэмнээн бүтэрэллэринэн сайаапкалаан, бырагыраамаҕа туруортарар этилэр.

Дьэ онон, аналлаах чааска биэриибин: «Итии чэйдээх, иһирэх кэпсээннээх истинг киэһэ буоллун, сахам дьоно!» – диэн саҕалаабытым. Ыалдытым Рево Захарович били балыһатыгар эмчит сырдык күөх таһаһын кэтэн, көрдөөхтүк сангаран кэбиһэ-кэбиһэ, сытыы-хотуу баҕайытык хааман-сиимэн сылыбырайа сылдыбыта ханна да суох: хабарҕатын кэтэ үөрэммэтэх хаалтыһа хам тутар быһыылаах, хараҕы саатырдар сытыы уот-күөс да кинини улаханньк долгуппута, симитиннэрибитэ көстөр... Мин сибилигин кинини тыһыынчанан ыалларга ынгырыллыбатах ыалдыт гынан сиэтэн киллэриэхтээхпин... Рево Захаровичка мин уон үс сыл буолан баран «Сайа этиим...» биэриибэр төннүбүтүм, хомойуох иһин, били этэр кыһалҕалара өссө да быһаарылла илик этилэр.

5. РУБРИКАЛАР

Рубрикалары толкуйдуурбар омук да, дойду киин ханаалларын да үлэлэрин үөрүйэҕин туһаммытым диэн этиэхтээхпин. Ону хайдах баарынан сүһэн ылбакка, хайаатар даҕаны «сахатытан», бэйэ көрөөччүтүгэр чугаһатан тизердии соругун туруоруммутум. Сүрүн ытааччы быһыытынан устуудьуйаҕа олорон кэпсэтиини салайабын, оттон рубрикаларбар атын ытааччылары булар ордук буолуохтаах. Ол эрэри ытааччынан ынтырар дьоммор хамнас көрдөрөр кыаҕым суоҕун билэбин. Онон хамнаска суоттаммакка, айымньылар, үлэлэрэ-хамнастара экран нөҥүө тахсыан баҕалаах эрэ дьону кытта кэпсэтэргэ тийиэхтээҕим. Манньык түгэнгэ ханньык баҕарар ханаалга уопастыбаҕа биллэр-көстөр дьону бэйэлэрин сатыыр эйгэлэригэр тардан, көстүүнү сэргэхситэр идэлээхтэр. Мин онно биир хаһаас санаалаах, толкуйдаах этим.

«Амтан». Ол саҕана аһы астааһынҥа сыһыаннаах биэриилэр биһиги көрөр аҕыйах ханаалларбытыгар санга элбээн эрэр кэмнэрэ этэ. Бу биэриилэр дьон күннээҕи олоҕор быһаччы туһаны аҕалар буолан, көрөөччүнү олус тардаллара, мин бэйэм да хаһаайка быһыытынан, түгэн түбэстэҕинэ сөбүлээн көрөр этим. Арай саха ханаалыгар эмиэ быстыбакка нэдиэлэ айы көстөр манньык биэриэ баар буоллун? Ону өссө астырынааҕар ордук минньигэстик сахалыы сангарар ытааччы көһүннүн?

Биллиилээх асчыт Иннокентий Тарбахов атын дьон курдук эмиэ сурах хоту уонна кинигэтин нөҥүө билэrim. Биирдэ эмит экранҥа да көрбүтүм. Ол гынан баран биэриилэр биирдии таһаарынан тоҕо эрэ тохтоон хаалаллара. Кини саха дьонугар хайаан да күүтүүлээх ытааччы буолуохтааҕын сэрэйэrim, онон «Кэпсиэ» бырайыагар биэриим Иннокентий Тарбахов ытааччылаах «Амтан» диэн рубрикалаах буолуохтааҕын ыйбытым.

«Ону кини сөбүлэхэр дуо?» – дириэктэrim бастакы ыйытыта итинник этэ. «Сөбүлэһэн...» – диэбиппин истэн эрэ хаалбытым. Ол кэнниттэн быстыам дуо, Тарбаховтыын кэпсэтэ, тылбын ылыннара «Тыгын Дархан» диэки барбытым. Сөбүлэһиэ диэн испэр бөҕөх этим да, дириэктэrim быһаччы ыйыппытыттан «быһыта, урут ынтыра сатаабыттарын сөбүлэспэтэх эбит...» диэн саарбахтыыр санаалар үөскээн, испин кутуйах буолан кэрбээбиттэрэ. Күрүлүүр күнүс, күн бөҕө тыган турдаҕына, Ленин болуоссатын устун итинник саарбах санаалардаах хааман иһэммин, эмискэ уун утары Иннокентий Тарбахов бу илэ бэйэтинэн мичээрдээн сэгийэн иһэрин көрө түспүтүм. Эбэрдэлэһэн, бэйэбин билиһиннэрэн эрдэхпинэ: «Оттон билэбин ээ...» диэн быһа түстэ. Толкуйбун кэпсэбиппэр бэркэ сэргэхсийдэ: «Мин эгэ эрэ буоллаҕа дии... Дьоммутугар-сэргэбитигэр тугу билбиппитин, сатаабыппытын тарҕата сылдыахтаахпыт...» – диэтэ. Бастакы биэриибитин саламаат эгэлгэ көрүнгөһөрүн астааһынҥа аныах буолан, үөрэн-көтөн араҕыстыбыт. Көр, мин ол соруйан болдьоспут курдук көрсүһүүбүтүн «мээнэҕэ буолбатах» дии санаабытым уонна хаһан эрэ Тарбахов туһунан кэпсиир буоллахпына, хайаан да ахтан аһарыаҕым дии санаабытым. Онтубун бу суруйа олоробун.

Иннокентий Иннокентьевич курдук киһи көстөр буолбута бастатан туран, саха дьонугар сүдү бэлэх буоларын таһынан, тэрилтэҕэ эмиэ сүрдээх улахан сүүйүү буолар. Кини тэрилтэ бэйэтэ дьаһайахтаах, тэрийиэхтээх, ороскуотуруохтаах түгөһүннэрин: астыыр аһын босхо буларыттан саҕалаан, ас астыырга тоҕоостоох оһохтоох, остуоллаах, иһиттээх-хомуостаах уһулар муннугунан хааччыйыыга; ханна эмит кэлэр-барар буоллахха, суолу-иһи хайыыга, мас-сыынаны булууга тийэ тус бэйэтэ быһааран, тэрийэн кэбиһэр кыахтаах, онтугар эбии эрэиин туһугар хамнаһы эрэйбэт, биир тылынан «абыраллаах» ытааччы буола түспүтэ. Итини барытын хампаанньабыт бэйэтэ хаһан да кыайан дьаһайбат, кини өрүү харчыта суох буолар, биир эмит эрэстэрээни кытта дуоҕабардастаҕына да, кини рекламатын хара ньуура суох таһаарар бөрүкүтэ суох хабалаҕа киирэр. Оттон Иннокентий Тарбахов уонна «Тыгын Дархан» эрэстэрээн салайааччыта Мария Габышева саха тэлэбиидэһэтин сайдытыгар төһөлөөбү өнгөрбүттарын бэйэлэрэ да билбэттэрэ буолуо.

Мин бастаан Иннокентий Иннокентьевич «Амтаны» соҕотоҕун салайан ытыга дии санаабытым, онтум баара кини биир идэлээхтэрин: оһох аттыгар аата-суола суох айымньылаахтык үлэли сыйдыар атын асчыттары көрдөрөр, түһүлгэ сырдыгар сиэтэн таһаарар дьүккүөрдэ-эҕэ. Ол курдук Дьокуускайга да, ардыгар, кинилиин сынньаланга тэннээх айаннарга сыйдыан Чурапчыга, Ханаласка үтүөкөн асчыттары устубуппут, кинилэр искусстволарын саха дьонугар көрдөрбүппүт. Ол сыйдыан Тарбаховка асчыттар хайдахтаах сүгүрүйэллэрин, дыннээх гуру, мэтр быһыытынан билинэллэрин көрөн итэҕэйбиппит. Тарбаховы кытта асчыт, кулинар идэтин рейтингэ үрдээн, суолталанан иһэрэ көстүбүтэ диэн ким баҕарар этиэ.

Иннокентий Иннокентьевич 60 сааһыгар аналалах улахан биэриини устан, бэрийэн таһаарбытым. Көрөөччү «Амтаны» олус сөбүлээбитэ. Кини «Кэпсиэҕэ» хара маннайгыттан тардыстыбыт биир төрүөтэ Тарбаахптаах «Амтан» баарыттан буоларыгар саарбахтааппын. Ол эрэри хастыы эмэ чаас устубут үлэбиттэн (ардыгар ыраах айаннаан тийэ-тийэ) биэс мүнүүтэттэн уһаабат көстүүнү эрэ танган таһаарбыттан, элбэҕи, ол иһигэр ытааччымы табыллан сангарбыт-инэрбит да түгэннэрин, ылан быраҕарга күһэллэрбиттэн абара саныырым. Сюжеттар уонна рубрикалар ол биэс мүнүүтэттэн уһаахтарына, устуудьуйаҕа ынтырбыт ыалдьыттарын кытта кэпсэтиин кылгаан тахсар. Быһа эфир киэбэ эмиэ сюжет кылгас буоларын ирдир. Дьэ ол туһуттан, хайдах гынан кылгатыр эрэ толкуйдаан төбөнү сыспыт түгэннэри элбэхтэр. Ардыгар Тарбаахабы эрэ таһааран, ас туһунан биэриини аһардастыы ытар буоллар, дии санаан да ылааччыбын.

Тарбахов «Амтанга» табыллан ыппыт уроктарын ааҕан сиппэккин. Ол эрэри мин идэһэ кэмигэр анаабыт биэриибитин ситэрбит-хотобут түгэнин умнубаппын: онно кини хааны кутарга, быары тууһаан тонгорорго, хаһаны, хартаны харайарга энтин үөрөппитэ. Быһыгар мөбүтэлээн ылар: «Саха ыала туох да толкуйа суох быары көһөнө тонгорон кэбиһэр. Киллэрэн кытытыттан кыһан ылан сиир уонна эмиэ таһырдыа таһаарар. Ол аайы бу быар хаачыстыбата түһэн иһэр диэни өйдөөбөт. Тоҕо сагамматый, бу курдук порциянан, кыра-кыра-лаан салапаанга эрийэн тонгорор? Уураарга, харайарга да, киллэрэн остуолга уураарга да табыгастаах...»

«Онтон дьэ тиэстэҕин охсоҕун», – диэн бурдугун кутан эрдэҕинэ далбаатааммын тохто-тобун. «Хас кыраам бурдугуй, ону этиий! Көрөөччү эппэтилер диэ дии!» – «Оо дьэ! Оттон 500 кыраам ини...» – илдээн ыйаан көрөр. Ыйааһын чопчу 500 кыраамы көрдөрөр: «Эппэтэҕим дуо...» – диир.

«Тиэстэ 20 мүнүүтэ сынньаныахтаах», – тиэстэтин сотторунан сабан баран таптаа түһэр. «Оо, оттон ону кэтэстэхпитинэ устар кэммит бүтэр дии. Биир чааһынан оператор атын биэриини уста барар...». Иннокентий тарбахтарынан тиэстэтин өрө-таннары суруйан көрөр: «Чэ, эһиги ыксыыргытын иһиттэ быһыылаах. Тута дыгдас гынна. Саҕалыбыт...». Хайдах үлэлээбиппитин ити курдук кэпси турдахха бэйэтэ бүтүн кинигэ тахсар кыахтаах...

«Былаас вертикала» диэн күүһүрэр кэмигэр үлэлээбиппит. Киинтэн Нехорошев диэн киһи Саха тэлэбиидэниһэтин үлэтин көрө-истэ кэлбит диэн буолла. Үлэбитин-хамнаспытын өр кэтээбит, онтон: «Биир эрэ биэриини тигэһэр тийэ көрдүм, тылын өйдөөбөт да буолларбын («Кэпсиэни» эппит). Итинник биэриилэр тоҕо нууччалы тылынан тахсыбаттарый? Онно өссө билэр киһим, повар Тарбахов, астаан көрдөрөрө баар. Кини национальнай бүлүүдэлэрин нууччалы тыллаахтар тоҕо көрүү-билиэ суохтаахтарый?» – диэн хабааннаах түмүк онорбут.

Үөһэттэн этилиннэ да, биһиэхэ чиэс биэрэ түһэллэр, «иһиттиэм-истибэтиэм» диэх курдук буолар. Тарбахов биэриитин нууччалы гынаахха – ол аата «Кэпсиэттэн» таһаарыахха диэн сүпсүлгэн саҕаланна. Мин аһыйа санаабытым эрэри, Иннокентий Иннокентьевич экранга тахсар кэмэ биэс мүнүүтэттэн уһохтааһын, кини былаана, баҕата өссө да элбэҕин өйдүүр буоламмын, алгыһынан атаарбытым. Уонна ити кэмнэ «Кэпсиэ» күүһүн ылан, ханнык да рубрикалар суох бардаһына даһаны, көрөөччүтүн сүтэрбэт таһымна тахсыбыт этэ. Тарбахов туспа биэриилэнэрэ үөһэттэн дыһаллыбыт буолан, «Тыгын Дархан» эрэстэрээннэ устуудь-

уйа-куукуна онгоһуллубута, тустаах редактор анаммыта, асчыппытыгар кэмниэ-кэнэбэс, дуо-габарынан кыра хамнас төлөнөр буолбута. Кинилэр биэриилэрин биир бастакы ыалдытынан миигин ыгырбыттарыгар үөрбүтүм. Тарбахов онно: «Сайа миигин тэлэбиидэннэбэ аҕал-быта» – диэн көрөөччүлэригэр туһаайан эппитэ. Ол саҕаланарыгар биэриинууччалыы барар этэ, онтон ити ирдэбилтэн сыһыа уонна саамай сөпкө туораабыттара: «Тарбаахптыын асты-ахха» көрөөччү көтүппэт биэриитэ буолбута.

Иннокентий Иннокентьевич «тэптэрэн ылыахха», «сырдыгыната түһэбит» энтин диэн бэрт баҕайдык сангаран кэбиһээччи. Дьинэ, кини ас астааһыныгар киирбит тиэрминнэри сахатытыга үлэлэһэр кыахтаах эбит. «Туши гынабыт» диэни «бүскүтэн буһарабыт» диэччи. Ханнык да саха итини атыгыраабат, кулгаахха сөрү-сөпкө киирэр уонна өйдөнөр. Итинник, төрөөбүт тылбыт ис кыаҕыттан таһааран, ас астааһыныгар баһылаан-көһүлээн киирбит тыллары, өйдөбүллэри ыарыыта суох сахатытан кэбиһиэххэ баара. Онуоха ханнык да учуонайдардааҕар ордук таһаарыылаахтык уонна таба чулуу асчыппыт үлэлэһиэн сөптөөх дии саныыбын. Тарбаховтыын айар үлэбитинэн өссө да алтыһар санаалаахпыт уонна ол баҕа санаа туоларыгар эрэллээхпит.

Оттон Нехорошев үлэтин түмүгүнэн «Кэпсиэни» сэргэ «Нескучный вечер» диэн нууччалыы тылынан быһа эфиргэ тахсыы баар буола сылдыбыта да, тоҕо эрэ уһаабатаҕа.

«Суруллубут – суоруллубат». Маннык ааттаах рубрикалана сылдыбыппыт. Төһө даҕаны бу кэмнэ тыаттан кэлэн олохсуйуу мунгутаан элбээн турдар, сахалыы тыллаах бэчээт тоҕо эрэ мөлтөөн, ааҕааччытын ахсаана, баппыыскаттан да көрдөххө, быста аҕыйаан сылдыар кэмэ этэ. Киһи сахалыы аахпат, сонуннары бэйэтин тылынан билсикэт буоллаҕына, төрөөбүт тылыттан тэийитэ быдан түргэтиир буоллаҕа. Ол иһин мин төһө сатанарынан, сахалыы бэчээт дьонун биэриилэрбэр таһаара сатыыр этим, бэйэм «Орто дойду сонуннара» хаһыакка биир балаһаны айан-суруйан таһаарарга ылса сылдыбытым. Онон «Кэпсиэ» биир рубрика-тыгар сахалыы бэчээккэ бу нэдиэлэбэ туох сонун суруйуу тахсыбытын сырдатыйахха, дьону сахалыы ааҕыга көбүлүүххэ диэммин, «Суруллубут – суоруллубат» рубриканы киллэрбитим (босхо реклама!). Ытыааччыта да кэбэбэстик көстүбүтэ. Мин Анна Варламова-Айысхаана диэн үчүгэйдик билсэр суруйааччылаахпын. Арай биирдэ кини дьиэтигэр тийиэн олодохпуна кыра кыһа Виктория киирэн кэллэ. Ыал ийэтэ эбит, туспа олорор, суруналыыс идэлээх, «Ил Түмэн» хаһыакка үлэлиир. Арай кыһым тэлэбиидэннэ үлэһитэ буолар ыра санаалааҕын кэпсээтэ. Ыра санаа эрэ буолбатах, кини ол туһугар толкуйдаабыта элбэх эбит, оннооҕор хас да биэриини бырайыагын торумнаан, суруйбут-бичийбит. Сирэйэ-хараҕа да чолбоодуйан, өйө-санаата да арыллыһан, киһи эрэ кэрэхсэх ытыааччыта буолуоҕун таайбытым... Мин кими да үлэбэ ылар кыаҕа, бырааба суох киһибин, арай...

Виктория Контеева көрөөччү иннигэр аан бастаан ол «Суруллубут – суоруллубат» рубрика ытыааччыта буолан тахсыбыта. «Олус биллэр араспаанньалаах (ол кэмнэ тустуук Контеевтар күннээн сылдыаллара) хайдах эрэ курдук. Туһана сатыыр диэхтэрэ. Онон ийэм араспаанньатынан тахсабын», – диэн кини экранга өр уонна олохтоохтук кэлэрин биллэрэр этиитин онорбута, онон титргэ Виктория Варламова диэн суруйбуппут. Ол да курдук буолбута, сотору Викторияны «Сонуннар» бэлиэтии көрөн ыгыра охсубуттара. Онон, саха экраныгар өссө биир үтүөкэн ытыааччыга суол аһан баран, «Суруллубут – суоруллубат» рубрикабыт эмиэ тохтообута.

«Ааҕын, «Бичик» кинигэтэ». Дьибэ тулар төлөпүүн уонна мобильнай төлөпүүн икки ардыларыгар сибээс ханнык көрүнэ баар этэй?.. Умнубуккут дуу, пейджер диэн баар этэ. Мин ити пейджери кытта биэриибитин уонна «Бичик» кинигэ кыһатын сиэттиһиннэрэ өйдүү сылдыбын.

Саас сааһынан. Үлэлээн иһэн, устуудьуйаҕа баар төлөпүүнтэн ураты, санга, ол саҕана сайдыылаах сибээс көрүнэ – пейджер баар буоллаҕына сатанара көстөн тахсыбыта. Мин хос куортамнаһан ололорум, онон дьиэтээҕи төлөпүүнүм диэн суоҕа. Ол ыалдыттарбын кытта

болдьоһорбор, атын да түгэннэри быһаарсарбар олус охсоро. Пейджер атыылаһыахпын – быыкаайык хамнаһым арыычча аспытыгар тийэр-тийбэт этэ. Салалтабар этэн көрбүппүн, «спонсорда бул» диэбиттэрэ. Ол саҕана хампаанһаҕа коммерциянан дьарыктанар салаа суоҕа, редактордар биэриибит туһугар туораттан көмө көрдүүрбүт, буларбыт көнүллэнэрэ. Солото суох дьонно ол эбии түбүк этэ эрэри, «хааччахтаабаттарыгар махтал» эрэ диирбитигэр тийэрбит.

Быһа эфиргэ ытар күрэхтэрбит дьон көбүн улаханлык күөртээбиттэрэ, онуоха бысты-бакка кэлэ турар туох эрэ утары уунардаах буолуохтааххын. Манньыкка үчүгэй сахалыы кинигэ саамай сөптөөх диэн санааламмытым. Онон «Бичик» кинигэ кыһатын туһунан толкуйдуурум элбээн барбыта. Август Васильевич Егоров – издательство эдэр салайааччыта мин этиибин булгуччу өйүүбэр эрэнэн туран, кэпсэтэ кирибитим. Ол кэпсэтии түмүгүнэн көрөөччүлэргэ бириистэри эрэ буолбакка, били баҕалаах пейджербин ыларга харчыны кытта быһаартарбытым уонна «Бичик» саҕа кинигэлэрин туһунан анал рубриканы аһарга илии тутуспутум. Ытааччытынан издательство бэйэтин үлэһитэ буолбута. Саҕа тахсыбыт кинигэлэри кэпсиир, көрдөрөр. Үөрүйэҕэ суох киһини устар эрэйдээх буолар, үлэ тэтимэ бытаарарыгар тийэр. Муннаан-сордоон устубуппутун эмиэ үс-биэс мүнүүтэҕэ диэри кылгатабыт.

Пейджербит олус бэркэ сулууспалаабыта. Арай Фалько-пейджингэ оптуорунньук аайы долгуйуу бөҕөтө үһү: ити күн хайаан да сахалыы сангарар, суруйар оператор олоруохтаах; илдьит кириитэ бу күн мунутуур элбэххэ тийэр буолбут.

Сотору буолан баран, НВК ханаалыгар «Ааҕар балаҕан» диэн Наталья Харлампьева ытар бүтүн биэриитэ баар буолан хаалбыта. Онно эмиэ «Бичик» кинигэлэрин билиһиннэри барар этэ. Биһиги өрө тыһынан бараммыт, хатыласпат туһуттан аналлаах рубрикабытын кытта эмиэ арахсыбыппыт. Ол эрэри саныбын: урукку өттүгэр, «Кэпсиэ» кэпсээнигэр тахсыар диэри, тоҕо да саҕа кинигэлэргэ анаммыт биэри суоҕа эбитэ буолла, диэн. «Ааҕар балаҕан» эрдэттэн баара буоллар, мин итинник рубриканы толкуйдуу да сатыам суоҕа этэ.

Рубрика тохтообутунан, «Бичиктэртэн» олордьу арахсыы буолбатаҕа, биэри ахсын мин ойуулаах-оһуордаах маллаах иһиппиттэн бу издательство таһаарбыт бииртэн биир бэртээхэй кинигэлэрин, халандаардарын көрөөччүлэрбэр бириис быһыытынан хостуурум бүтэһиккэ диэри салҕанан барбыта.

«Көрөөччүлэргэ күрэх». Билигин устуудьуйаттан быһа эфиргэ барар бары биэриилэр көрөөччүгэ ыйытыы, хохуйууга соруудах эбэтэр таайтарыы киэбинэн күрэхтэри ытталлар. Манньык күрэх тиһигин быспакка ытыллар көрүн быһыытынан утумнаахтык бастаан «Кэпсиэҕэ» кириэн, салгыы ситиһиилээхтик олохсуйда дии саныбын. Кинини «рубрика» диэби соччо сатамныта суох курдук, ол эрэри көтүппэккэ, хас биирдии тахсыбыт аайы киллэрбит буоламмыт, кинини «Кэпсиэ» быстыспат сорҕотун быһыытынан көрөрбүт сөп.

Биһиги көрөөччүлэрбит тустарыгар кинигэттэн ураты өссө атын, сыаналаах бириистэри буларга эмиэ кыһанар этибит, холобура, бриллианнаах оһуһук, бүһүкүл, фотоаппарат, тиһи онгорторууга, бассейнгэ сылдыһыга абонементар энин курдук. Ол бириистэр барылара тустаах биэри ис хоһоонугар сөп түбэһэр буолаллара.

«Кэпсиэ» биир уратытынан сүүйбүт киһини эбэтэр кинини сирэйдээччини устуудьуйаҕа ынҕыран аҕыйах тылы-

нан кэпсэтэн ааһыы эбит. Дьэ манна сураһан билбэтэх, түһээн баттаппатах дьонун кэлэллэрэ ытааччыга туһунан кэрэхсэбиллээх буолар. Атын өттүттэн – хаһан да экранга көстүөм диэбэтэх киһи устуудьуйа ыалдыта буолан хаалара киниэхэ бэйэтигэр, чугас дьонугар, атын көрөөччүгэ даҕаны соһуччу, умнуллубат түгэни тосхойор.

Биһиги бириистэрбит кыра хамнастаах үлэһит дьонно түбэһиэхтэрин олус баҕарар этибит. Олоххо оннук түгэн ахсааннаахтык эрэ буолар эбит. Оннооҕор бриллианнаах оһуһук-путун сүүйээччи университет бэрэпиэссэрэ буоларын истэн баран (бэйэм төлөпүүнүнэн кэп-

сэтэ туран) сүөм түспүппүн кистээбэтэхпин! Ол кэпсэтиибитин кэнники үчүгэйдик билсэр киһим буолбут, филология билимин дуоктара Валентина Григорьевна Семенова манньык ахтар: «Арай «Кэпсиэттэн» эрийэбит, кыайыылаах буолбуккунан эбэрдэ! Хатас олохтооҕобун дии, туох үлэһиккиний?» Мин үөрүүнү кытта: «Хатаска дьиэлээхпин, бэйэм университетка үлэлиибин, саха тылын преподавателэбин!» – диибин. Туруупка анараа өттүгэр чочумча чуумпуран ылбыттар, онтон хомойон хаалбыт мин санам иһиллибит: «Оо, дьэ... Биирдэ баҕас тыа хаһаайыстыбатын үлэһитигэр дуу, дьиэ сууһааччыга дуу түбэспитэ буолуо дэспиппит...» Киһи кэнники бэйэтэ бэйэтиттэн сонньуйар ээ, ардыгар.

Бириистэрбин хостуур, туоһунан тигиллибит, ойуулаах-оһуордаах маллаах иһиппин дьон-сэргэ билигин да умнубакка саныыр-ахтар. Ити иһит биэри иһит ис хоһоонугар олус табыллан кирибит, кэпсээммитин, көстүүбүтүн ситэрээччи-хоторооччу да буолбут эбит.

Арай биирдэ хампаанньабыт салалтата (Харлампий Назарович саҕана) Таатта улуһун кытта бииргэ үлэлииргэ сөбүлэһии түһэрситин чэрчитинэн, айар үлэһиттэри улуус нэһиликтэринэн ыныран ыалдытаттылар. Биһиги бөлөхпүт Дэбдиргэ диэн ыраах дэриэбинэҕэ барар буолла. Олохтоохтор олус үчүгэйдик күндүлээн-маанылаан көрсүбүттэрэ. Төннөр-бүтүгэр нэһилиэк баһылыга дьэрэкээн ойуулаах, улахан баҕайы маллаах иһити көтөҕөн таһааран: «Биһиги НВК сахалыы куттаах-сүрдээх биэриилэрин онорооччуларга махталбыт бэлиэтин – бу олохтоох маастар Парасковья Матаннанова тикпит туос иһитин бэлэхтиибит. Бөлөх салайааччыта маны бэйэтэ көрөн, тэлэбиидэнньэ туһугар сулууспалатыа», – диэн баран, бөлөхпүт салайааччытыгар, оччотооҕуга улуус телестудияларын дирекциятын салайбыт Иннокентий Готовцевка туттаран кэбистэ.

Айаммыт уһун. «Узик» инники олбоҕор салайааччыбыт дьэрэкээн туос иһити араначчылыы көтөҕөн олорор. Мин буоллабына, бу иһит хайдах «тэлэбиидэнньэ олоҕор, үлэтигэр-хамнаһыгар сулууспалыан» сөбүн толкуйдуубун. Бэрэсидьиэммит кэбиниятын киэргэтиэххэ сөп буолуо. Эбэтэр Готовцев салайааччы буолан сылдыбыт айанын үтүө өйдөбүлүгэр дьэтигэр илдьэ бардын. Эбэтэр биир эмит биэри бэйэтин символа-бэлиэтэ курдук устуудьуйаҕа туруорар мал гыныан сөп. Ол биэри хайаан да сахалыы тыыннаах буолуохтаах. Кини кута-сүрэ бу маллаах иһит курдук түн былыргы өбүгэни кытта ыкса ситимнээх, кэрээбэт кэрэ санаанан сайар, бараммат истин кэпсээнинэн салҕанан иһэр буолуохтаах.

Оттон... «Кэпсиэҕэ» туруорар соруктарым итинник буолбатахтар дуо? Ол эрэри устуудьуйам оһуута маллаах иһит турарыгар барсыбат ээ. Эмискэ «Черный ящик!» диэн санаа өйбөр охсулунна. «Поле чудес» биэриигэ Леонид Якубович: «Приз в студию!» – диэтэҕинэ, хара дьааһыгы көтөҕөн киирээччилэр дии. Ол иһигэр баҕар, күлүү гыммыт курдук, хаппыыста сахсаллан сытара буолуо эбэтэр дьол туругуруутун туоһута буолан, массыына күлүүһэ кыайыылаахтык кылбачыйа сытара буолуо... Ыһааччы хара дьааһык хаппабын аһыар диэри оонньооччу онно туох баарын билбэт. Оттон биһиги эмиэ оонньотобут дии... Ол эрэри онно хаһан да хаппыыстаны угуохпут суоҕа, онно хайаан да сахалыы кинигэ уонна биирдэ эмэ бриллианнаах оһуук курдук күндү маллар угулуохтара!

– Иннокентий Иннокентьевич! Мин биллим, маллаах иһит саха көрөөччүтүгэр хайдах туһалырын! – нуктаан испит салайааччыбын сиэҕиттэн тардыалаан уһугуннарабын уонна толкуйбун кэпсээн массыына иһин толорон кэбиһибин.

Массыына иһинээҕилэр бары сөбүлээн күйгүүрө түһэллэр. Итинник, «Кэпсиэ» биэри көрөөччүлэригэр утары уунар бириистэрин харайарга ананан тигиллибит курдук, иһиттэммитэ...

«Тиктим 2003 сыл. Таатта. Матаннанова Парасковья Петровна. Дэбдиргэ» диэн иһиппит түгэҕэр сурук баар. Дьинэ, айар киһи кыайан тэриммэккэ хаалан, саамай элбэхтик толкуйдаабыт, иһигэр иитиэхтээбит санаатын, иэстээх курдук өйдөөбүт түгэнин кыайан ситэрбэккэ, толорбокко хаалара баар эбит. Мин киниэхэ, Парасковья Петровнаҕа, ааттаан-суоллаан тийи-иэхтээх, кини туһунан кэпсиэхтээх, кинилиин кэпсэтиэхтээх этим эбээт... Ол эрэри дэбдирг-

элэртэн ынгырыны кэтэһэн дуу, күн тура-тура түбүктэн түбүгү үмүрүтүү үгэнигэр дуу ити санаа туолбакка хаалбыта. Бэйэбин «ырааһырда» сатаан, ардыгар саныбын манныгы: биһиэхэ массыына биэрэн командировкаҕа ыгыты диэн сүрдээх сэдэх буолааччы. Арай үрдүкү салайааччыбыт тылын биэрбит дьонун уста барарга камера да, командировка да, сөмөлүөккэ билиэт да олус кэбэҕэстик баар буола охсооччу. Мин үксүгэр дьон, тэрилтэ, нэһилиэк, улуус ынгырыларынан баран үлэлиир буоламмын, ынгырааччылар бэйэлэрин көлөлөрүнөн сылдыа сатааччыбын. Аан бастагы оннук айаммыт Томпо улуһун Кириэс Халдыаайытыгар этэ. Аны хонуктаах командировкаҕа барар түбэлтэҕэ кэлэр нэдиэлэҕэ хатылааһыны эрэ туруораргар тийэрин: тоҕо диэтэххэ, нэдиэлэттэн икки күн көбүрээтэҕинэ, саҕа биэри сюжеттарын ситэн оноро охсубаккын. Чэ, ол эрэри ити бэйэм бэйэбин буруйдуурбуттан куотуна сатыыр толкуйдарым ааспаттар-арахпаттар диирбэр тийэбин. Дьин-чахчы туруммутум буоллар, Дэбдиргэҕэ таксинан да айаннаан, хайаан да тийиэхтээх этим, тийэр эстээх этим...

«Ноо». Саха киһитэ сэргээбитин бигэргэтэр, кэпсээччини тэптэрэн биэрэр саҕа аллайыта. Манньык ааттаах рубрика биэриибин син уһун кэмнэ кизгэтэ сылдыбыта. Ханньык баҕарар тиэмэни арыйарга ис хоһоону өссө диригэтэн, сытырҕатан биэрэр тэттик иһитиннэриилэр баар буолаллар. Ону бэйэн тылгар холбуу сатыы олоруохтааҕар сөптөөх көстүүлэринэн тиздэр көрөөччү өйүгэр-санаатыгар быдан ырылхайдык киирэр буоллаҕа. Холобур, харчы тиэмэтигэр анаабыт биэриибитигэр хаһан, ханна, хайдах харчылар баар буола сылдыбыттарын тустарынан киһи эрэ соһуйа истиэх түгэннэрин «Ноо!» рубрика кэпсээн кэбиһэр. Сэри туһунан биэриибитигэр нуучча «Ураа!» хаһыта Петр I ыраахтааҕы дьаһалынан, кини калмык сэриитэ кимэн киирээригэр туттар «Ураай!» хаһытын сөбүлээбиттэн үөскээбитин уонна калмыктар ураайдара биһиги уруйбутунуун уруулууларын туһунан эмиэ «Ноо!» рубрикаҕа табыллан кэпсиигин: экранга бастаан Аҕа дойду сэриитигэр атаакаҕа киирэн иһэр саллааттар көстүүлэрэ, онтон былыргы калмыктар аттаах сэриилэрин ойуута, Петр I мэтириэтэ, былыргы нуучча аармыйата, онтон саха боотурдарын үнүкүтэ бу кэпсээн икки мүнүүтэтин саптабына дьайыта ордук күүстээх буолар.

Бу рубрикаҕа биһиги көр-күлүү театрын артыыстарын кытта бэркэ тапсан үлэлээбиппит. Кинилэр диэтэх дьон, сценарийы кэпсээтин да, айан-оонньоон, киһи эрэ айаҕын атан олорон көрүүх түгэннэрин туруора охсон кэбиһэллэрэ. Мурун туһунан биэриигэ мунна хаһыннырыр эрин кытта эрэи көрөн утуйа сатыыр дьахтары, о.д.а. «Ералашка» маарынныыр устуулары сорох көрөөччүлэр умнубатах буолуохтаахтар.

6. ТАБА ТАИАНЫЫЛАР. ТИЭМЭЛЭР

«Хайа, толкуйдаабыт рубрикалара үксэ аара суолга көөрөттөн түһэн испит холоон да биэрии эбит», – дии саныаххыт, баҕар. Ол эрэри «Кэпсиэ» дьону тардыбыт сүрүн ньымата – кэпсэтэр тиэмэни, биэрии тосхолун таба тайанан булуута эбит. Холобур, ити «мурун туһунан биэрии» диэтим дии. Ити тиэмэ биһиэхэ лор-быраас сүрүн ыалдьыт буола кэлэриттэн сылтаан толкуйдаммыта. Төһө да хаптаҕай буоллар, бу тыыннаран-тыбыырдан сылдыар муннубут барахсан туһунан, түөрэ хаһан кэпсээн бардахха, бараммат сэхэн буолуох курдуга...

Олохпут эгэлгэ көстүүлэригэр, айылҕаҕа, киһи киһиэхэ сыһыаныгар, дьоһурга-талаанга, тэрилтэлэр үлэлэригэр, тылга-өскө, хамныыр-харамайга, философия өйдөбүллэригэр, айымньыларга... туохха-туохха анаабатахпытый, биһиги биэриибит ис хоһоонун?!

Ол эрэри саха дьонун саамай долгутар, кинилэр сүрэхтэрин ыппытынан киирэр тиэмэлэр бааллар эбит этэ.

Устуудьуйаҕа олорон, мэктиэтигэр, көрөөччүлэртэн дирдиргэс сүүрэн субу тийэн кэлэрин билэргэ дылы этим. Оннук буолбута, биһиги аһаардас сылдыар, олох устун бииргэ хаамсар доҕордорун булбатах дьон кыһалжаларын туһунан кэпсэтиини тэрийбиппитигэр. Оннук буолбута, түөрт устуруока күпүлүөтү суруйууга бүтүкүл бириистээх сааскы кус булдун туһунан биэриибитигэр; оннук буолбута, Дьокуускай куоракка саха тыллаах оҕо саада, оскуола элби-ирин туруорсар төрөппүттэр бөлөхтөрүн таһаарар биэриибитигэр; оннук буолбута, бастакы Бэрэсидьиэн Михаил Ефимович Николаевка анаммыт таһаарыыбытыгар; венгр уола Чоба кыттыылаах омуктар сахалыы сангаралларын көрдөрөр биэриибитигэр; эбэтэр дыкти дьоһурдаах, ойуун тагтарыылаах ураты киһи соһуччу этиилэрин истэрбитигэр, маннайгы таптал туһунан долгуйа ахтарбытыгар... онтон да атын түгэннэргэ.

«Аналлаабым ханнаҕыный?». Бу биэрии итинник эрэ ситиһиилэниэ дии санаабаҕым. Саатар Дьокуускайга үлэлээн эрэр суорумнью кулуубун салайааччыга кэлиэх буолан баран, бэйэтин оннугар олох да атын, бастаан ыйыталастахха иилэн тугу да кыайан хоруйдаабат дьахтары ыппыт этэ. Онтон санаам түһэн, эрэлим эрэ эрдэттэн онорбут сюжеттарбар хаалбыта. Онно өйдүүрбүнэн, опрос табыллан тангыллыбыта уонна биир суорумнью нөнгүө холбоспут киһини күүстээх ирдиир (сыскной) агентствоттан итэҕэһэ суох үлэлээн буламмыт, ылбыт интервьюбут баара. Ол киһибит «сирэйбин көрдөрбөт буоллаххытына» диэн ирдэбиллээх уһуллубута. Онон кинини бэйэбит кэбиниеппит түннүгэр туруорбуппут, уоту умулар-ыппытыгар кини сирэйэ күлүгүрбүтэ, ол оннугар түннүгүнэн көстөр кырыаны бүрүммүт хатыннар ордук сырдаабыттара, хайдах эрэ таайтарыылаах баҕайы көстүү тахсан кэлбитэ. Ол туран бу отутуттан тахсыбыт эр киһи:

– Таптыыр кыһым атын уолга кэргэн тахсыбыта. Ол иһин кыргыттар диэки көрбөт да этим, ону билэр дьонум суорумньюлаан, билинги кэргэмминин билиһиннэрбиттэрэ. Олоробут үчүгэй. Оҕолоннубут. Холку баҕайы олох, туохтан да улаханлык долгуйбаккын эгин, – диир.

– Арай ол урукку кыһым «кэл миэхэ, алҕас эйигиттэн барбыппын» диэтин? – диибин.

Киһибит чочумча сангата суох турар, онтон:

– Ким билэр... Арааһа, суох буолуо... Эрээри, баҕар...

Көр, таптал син биир тарда турар эбит этэ.

Дьэ, ити курдук бэлэмнээх биэриибин саҕалаатым. Кэпсэтиини дьон син сэнээриэ, тута да буолбатар, биирдиилээн даҕаны эрийэн кэлиэхтэрэ диэн санаалаабым. Төлөпүөммүт атын хоско турар, санга администраторынан үлэлээн эрэр кыска «сюжет кэмигэр ыйытылары киллэрэн биэрээр» диэн соруудахтаатым. Ол саҕана пейджердэнэ илик кэммит эбит.

Арай кэпсэтэ олоробут, үгэс курдук күрэхпин биллэрдим, опроһум ааста, сюжетым ааста, арай көрөөччүлэрбиттэн ыйыты суох. Хайыахпыный, били кэлбит дьахтарбын кытта олох

туһунан уһатан-кэнэтэн кэпсэтэрбэр тийдим. «Зал иһин толорор музыка...» диэн ырыанан энгин эргийэн, энсилгэннээх кэпсэтии буолар хабааннанна. Хата, киһим айаҕа син аһылынна. Өссө биир тойуксуттаах этим, кэргэн тахсыбатах кыыс суланар ырыатын (тылын бэйэм суруйан биэрбитим) толоруохтааҕа. Дьинэ, бастаан оннук ис хоһоонноох тойугу толоруон баҕарбатаҕа, онтон үөрэтэн, эрчиллэн көрөн баран: «Толорор эбиппин, кырдьык, кэргэн тахсыбатах элбэх кыргыттар ааттарыттан ыллыбын, норуодунай театрга оруол толоро турар курдук. Уобарас буолабын. Бэйэм иккис кэргэммэр олоробун», – диэн, күлэ-күлэ, сөбүлэспитэ. Эрчиллэрбитигэр олус үчүгэй этэ. Арай доҕоор, онтум быһа эфир кэмигэр бастаан саҕалаан иһэн тылын таһы-быһа умнан кэбистэ. «Туох ааттаах табыллыбат киэһэбит буоллаҕай?!» – диэн испэр ыксы саны-саныбын, тойуксуппун быһаан ыллаҕым дии. Кини кэнники Туймаада ыһыаҕар үңкүү тылын этэн массыына бириис сүүйэн турар. Көрүстэхпитинэ, ол биэриини саны-саны, күлсээччибит.

Һуу, дьэ, биир чааспыт кэмниэ-кэнэҕэс бүттэ. Күһэллэммин, оннооҕор «көрөөччүлэр ыйытыылара» диэн бэйэм эрдэ бэлэмнээбит биир-икки ыйытыбын биэрэргэ кытта тийдим. Тэлэбиидэнньэ үлэтигэр итинник эрдэ бэлэмнэммит ыйытыны биэрэр албас, ньыма баар, дьинэ, ону мин туттубат буола сатааччыбын. «Көрөөччүлэр ыйыты алҕаска да биэрбэтилер, тоҕо бэрдэй?» – диэн санаалаах устуудьуйаттан тахсан төлөпүүннээх хоско бардым. Арай администраторум көтөх мунунан кумааҕыны суруйбут, дэлби тиритэн, кытаран хаалан баран өссө да кимниин эрэ кэпсэтэ, ыйыты ыла олорор!

– Хайа, ыйыты бөҕө киирбит эбит дии, тоҕо киллэрэн биэрбэтин?

– Оттон эрий да эрий буолаллар батта, киһи туруупканы уурап да кыаҕа суох...

Чахчы, көрөөччүлэрим барахсаттар хаһаанньытааҕар да көхтөөхтүк, аналы булбакка соҕотох сылдыһыны саха омук биир уһугулаан турар улахан кыһалҕатын быһыытынан көрөн эгэлгэ да этиилэри эппиттэр, ыйыппыттар, туруорсубуттар этэ! Саҕа үлэлээн эрэр администратор кыыс төлөпүүнтэн хайдах да арахсар кыаҕа суох биир чаас устата быыстала суох ону суруйа олорбут!

Бу биэриигэ олус уйаҕастык Мииринэй, Нерюнгри куоракка олорооччу саха эдэрчи дьонуттан: дьахталлартан да, эр да дьонтон киирбит этиилэри мэлдьи саныбын. Кинилэр өрөспүүбүлүкэҕэ олорор, 25-тэн үөһэ саастаах, соҕотох сылдыар саха дьонун туһунан кииннэммит биир бааны оноруохха, суорумньуну судаарыстыба суолталаах үлэ чэрчитигэр киллэриэххэ энгин диэн туруорсубуттар этэ. Уонна биһиги биэриибит, чуолаан мин, соҕотох дьону түмэр хамсааһыны саҕалаабытым курдук ылыммыттар, өйдөөбүттэр эбит этэ: олох хойукка диэри онтон-мантан төлөпүүммүн булан «били суорумньу үлэлиир дуо?» диэн ыйытааччылар... Ону таһынан, салалтабытыгар эмиэ тийээллэр эбит. Биирдэ дириэктэрбит Николай Иннокентьевич: «Тоҕо уонна ким мин төлөпүүммүн суорумньуһут нүөмэрэ диэн биэрдэ? Сүгүн үлэлэтэллэрин аастылар...» – диэн күлүү анардаах эппитин истибиппит.

Төһө да «күлүү анардаах» диэбитим иһин, ити биэрии дьон сүрэхтэр тийбитэ кэргэннэнэр саастаах дьон сулумах сылдыһылара аҕыйах ахсааннаах омукка улахан кыһалҕа эрэ буолбатах, иэдээн эбитин көрдөрөр. Ол да иһин дьон-сэргэ өр кэмнэ кэтэспит кэпсэтиилэрэ аһаҕастык тахсыбытыттан долгуйбуттар уонна туох эрэ хамсааһын буолан эрэр диэн эрэнкэ-дийиэхтэрин баҕарбыттар...

«Саас кэллэ – кус кэллэ!» «Чэ, сахаҕа сааскы кустан ордук кэрэхсэтэр туох да суох», – диэбитэ саас кэлэн эрдэҕинэ биир киһи. Кырдьык даҕаны! Ол гынан баран, биһиги режиссербунаан иккиэн дьахталларбыт, булт диэн дьарыкка дьөрү чугаһаан көрбөтөх дьоммут. Аны чуолаан булт туһунан кэпсиир атын биэриилэртэн холобур ылыахпытын, ол саҕана булка аналлаах биэрии суох этэ. Аркадий Алексеев айан туһунан биэриилэригэр куһу-куобаҕы биирдэ эмит кыбытарын аахпатахха. Ол да буоллар, биһиги туруммуппут. Кэмэ-кэрдиитэ да тоҕоостооҕо: саас тыына биллэн уонна соҕуруу ханна эрэ көтөр ыарыыта туран, кус көнгүллэнэрэ – көнгүллэммэтэ, хаһыстан саҕаланара уостан түспэт таайбаран кэриэтэ буолбут кэмэ этэ.

Үөрүүнү кытта ынгырыбытын ылынан Айылҕа харыстабылын министиэристибэтин үлэһиттэрэ уонна охотовед идэлээх эр дьон биэриибит ыалдыттарынан буолбуттара. Көрөөччүлэри кычыгылатар «туох эрэ» биэриибитигэр баар буолуохтааҕа. Онуоха биһиги «булт маҕаһыыннарыгар тахсан, бириис көрдөөтөхпүтүнэ хайдаҕый?» диэн санаанан умайдыбыт. Ким эрэ билэр киһитэ «Царская охота» маҕаһыынга үлэлиир буолан биэрдэ, кини биһигини маҕаһыын салалтатын кытта ситимнээтэ. Онно дии, бирииспитигэр бүһүкүл туран, бүтүн Саха сирэ биир киһэни быһа сааскы кус туһунан түөрт устуруокалаах күпүлүөт суруйаары өрүкүйэн ылбыта!

Маҕаһыын ирдэбилин быһыытынан, кинилэргэ баар табаардары рекламалыахтаахпыт. Мин оператордаах режиссерум баран устан кэлбиттэрин көрөбүн: кус кэмэ чугаһаан, кырдык, маҕаһыынга киһи аалыннас. Дьахталлар кытта бааллар. Ордук биир, дириг толкуйга түспүт курдук көрүннээх атылаһааччы дьахтар киһи болҕомтотун тардар. Оператор кинини чугаһата-чугаһата устубут. Ол саҕана бултуурга кэтэр анал танастар санга кэлэн, киэнник тарҕанан эрэр кэмнэрэ этэ. Мин саныбын: арай маҕаһыын рекламатын эмиэ «сахатытан», оонньотон биэрдэххэ? Ити камера объективыгар бэйэтэ да билбэтинэн хабыллан хаалбыт дьахтар сирэйэ олус да элбэҕи кэпсиир... Эмискэ мин билэр-билбэт дьахталларым эрдэрэ кустуу бараары тэринэллэрин, ону кинилэр хайдах атааралларын туһунан эмиэ да кыһыйар, эмиэ да таптыыр арыттаах санаралларын иститэлээбитим кулгаахпар кутулан киирэр: «кини ол куска барар ороскуотун оннугар хас да киилэ окорочок атылаһан баран күөстэммитим ордук этэ», «аны куһаҕан ол-бу тананынан ойуурга барбат буолбуттар ээ, булка сылдыар толору көстүүм киниэхэ наада», «айуу-айа... сымыйанан үөрбүтэ буолабын, биир чыркымайдаах кэллэҕинэ...» о.д. а...Ити өйбөр киирэн кэлбит этиилэртэн, маҕаһыын табаардарыттан уонна дьахтар дириг толкуйдаабыт харахтарыттан таныллыбыт кылгас сюжет-кэпсээн тахсан кэлбитэ: дьахтар эрин кустуу барарыгар тэрийэрин туһунан. Дьон ордук: «Баччаанга диэри туох да үөтэлээҕи толкуйдаабатах төбөтүгэр санга бэргэнэ өссө ылабын дуо? Ханнайбыт эргэтинэн да сырыттын!.. Ол эрэри... кини эрэ эргэ бэргэнэлээх сылдыа дуо...» – диэнтэн күлбүттэр этэ. Дьахтар барахсан эрин син биир санга танастаан-саптаан ытарын курдук ис хоһоонно-обуспут. Реклама да онһуллубута, көрөөччүлэрбит сүргэлэрин да көтөхпүппүт. Мин ол сюжеты биир таба тайаныым, айар булумньум курдук саныбын.

Хоһооммут күрэҕигэр кыайыылааҕы быһаарар олус уустук этэ: ол курдук элбэх күпүлүөт киирбитэ. Биэри кэнниттэн нэдиэлэни быһа ыппыттара. Оннооҕор аймахтарым, миигиттэн кытаанах бобуу баарын үрдүнэн, тулуйбакка кыттыбыттар этэ. Хойукка диэри: «Кус туһунан биэриигэр хоһоон суруйан ыппытым, саатар ааҕан иһитиннэрбэтэҕин», – диэччи дьону көрсөбүн. Хайдах да барытын ааҕар кыах суоҕа. Биһирэбил бириистэрбитигэр ол саҕана санга тахсан эрэр «Байанай» сурунаалы түгэппиппит. Биир көрөөччүм наһаа үчүгэй тыллардаах күпүлүөтү ыппытын өйдүүбүн: «Сыттык түүтэ... Таптал түүнэ...» диэн курдук.

Билигин көрдөхпүнэ, биир биэри иһигэр бэйэбитигэр гонорара уонна тэрилтэбитигэр туһата суох элбэх босхо рекламаны ытар эбиппит: «Царская охота» төһө да бүһүкүл туруорбутун иһин, кырата суох харчыны төлүөхтээҕэ буолуо, «саа тыаһа баар буоллун» диэн өссө спортинг туһунан сюжет устубуппут – эмиэ тустаах федерацияга өгөнү оноруу эбит, аны булт этинэн бүлүүдэлэри бэлэмниир рестораны кэпсээбиппит уонна «Байанай» сурунаалы күүскэ билиһиннэрбиппит олох да быһаччы рекламаҕа киирсэр буолуохтаах. Билинни эбитэ буоллар, бастаан былааннаабыт тыыннаах биэриибит санаата хампаанньа салайааччытын көнүлүүр – көнүллээбэт быһаарытын, онтон реклама-коммерция салаата ол табаардаах тэрилтэбитин кытта торгуйдаһар унньуктаах сэриилэрин нөҥүө ааһан, кылаана кыларыйан, уоҕа-күүрээһэ уостан, муоһа-туйаҕа тостон, бобуллара бобулан, сотуллара сотулан сыккырыыр тыына эрэ хаалан экранга тахсыа эбитэ буолуо. Эбэтэр олох да тахсыа суох этэ. Ол да иһин айар үлэһиттэр бүрүкүрээтийэни тулуйбаппыт быһыылаах. Тыыннаах кыым сөбүрүүйэрин, үлэлиэх баҕабыт ханнан хааларын аһыйабыт.

«Сөрүүн сүөгэй курдук...» Күндэ эппитини, «сөрүүн сүөгэй курдук...» төрөөбүт төрүт тылым туругуруон, саргыта салаллыан, дьылҕата сырдыан баҕарабын. Мин эрэ буолуо дуо, ордук суверенитет, национальнай оскуола концепцията өйбүтүн-сүрэхпитин өрүкүппүт сүһүөх дьоно омук быһыытынан уратыбыт – ийэ тылбыт туһугар иэспитин сытыытык өйдүүр туруктаахпыт. Ол да иһин Дьокуускай куоракка олорор төрөппүттэр (аһаардас тыаттан көһөн кэлбиттэр эрэ буолбатах) 2000 сыллар саҕаланыыларыгар өрөспүүбүлүкэбит киин куоратыгар сахалыы үөрэтэр оскуолалар, оҥо саадтара элбиэхтэрин баҕаран, бөлөх тэриммиттэрэ. Сорохтор оҕолоро ол саҕана соҕотох саха гимназията баарыгар үрдүк үөрэххэ кирии курдук улахан тургутуу моһолун кыайан ааспака, нууччалыы тыллаах оскуолаларга үөрэнэн саҕалаан эрэллэрэ, сорохтор оҕолоро оскуолаҕа киирэр саастара сотору туолаары сылдыар этэ. Бу дьону «Кэпсиэҕэ» таһаарбыт биэриим уратылаах этэ. Ол иһин өйдүү сылдыабын.

Биллэн турар, бу саханы барытын таарыйар улуу кыһалҕа туһунан кэпсэтии күүрөөннээх буолбута. Көрөөччүлэр бэйэлэрин ыйытыыларынан, этиилэринэн ыалдьыт быһыытынан кэлбит үөрэҕири министиэристибэтин, Дьокуускай куорат үөрэҕиригэ салаатын үлэһиттэрин отой «көмөн» кэбиспиттэрэ. Мин буоллаҕына биэриим бүтэр болдьоҕо бу кэлэн иһэр, кэпсэтиини хайа да түгэннэ астыктык тохтотон, түмүктүүр кыаҕа суох буолуох курдукпун. АСК диэн устуудьуйабыт үөһэ өттүгэр өстүөкүлэ түннүк нөнгүө олорон биэриилэри эфиргэ таһаарары сүрүннүүр салаа баар. Онно «выпускающий режиссер» диэн эппиэттээх киһилээхпит. Сюжет көстө турар кэмигэр: «Уон чааска түмүктүүр кыахпыттан табыстым», – диэн илдьит ыйттым. Ол күн мин биэриилэрбин мэлдьи сөбүлээн, хайҕаан көрөр идэлээх, эмиэ төрөөбүт тылын, култууратын туһугар ууга-уокка киирэргэ бэлэм үтүөкэн киһи, Таатта Баайаҕатын кыһа Моника Попова «выпускающейдыр» этэ. Сотору буолан баран, «бырагыраамаҕа баар биир биэриини тохтоттубут, өссө чаас аһаара кэпсэтэр үһүгүн» диэн илдьит кэллэ. Моникам барахсан туох эмит буолар түгэнигэр уоту бэйэтигэр ылынар курдук, хорсуннук быһаарыммыт этэ. Итинник, быһа эфири үлэһит бэйэтэ быһаарыы ылынан чаас аһаардыы уһаппыт түгэнэ урукку өттүгэр баара эбитэ дуу? Бука, суоҕа буолуо. Дьинэ, тэлэбиидэниэ үлэтигэр бырагыраама сокуон буоллаҕа дии. Болдьоххор бүппэтэххинэ сангаран эрэр тылын аһаарыттан да АСК быһа баттаан кэбиһэр бырааптаах. Оннук буолуохтаах да буоллаҕа. Ол эрэри бу сырыыга сахабыт тылын туһугар бары ол сокуону кэспиппит. Сарсыныгар дириэктэрбит Николай Иннокентьевич да, салайааччыбыт Харлампий Назарович да сэмэлиир биир тылы эппэтэхтэрэ.

«Бастакы Бэрэсидьиэн». Ардыгар киһи хайдах да тумнан ааспат түгэннэрэ баар буолаллар. Холобур, 2007 сыллаахха сэтинньи 13 күнэ оптуорунньукка түбэспитэ, «Кэпсиэ» тахсар күнэ этэ. Кыбаарталлааҕы былааммын оноро олорон өйдөөбүтүм, бу күн Михаил Ефимович Николаев 70 сааһын томточчу туолар эбит. Дьинэ, улахан дьон үбүлүөйдэригэр Правительство сакааһынан киинэлэр да, биэриилэр да уһуллааччылар. Оннук үлэҕэ салалтаҕа чугас, кини итэҕэлин талаанынан буолбатаҕына, толоругаһынан ылбыт суруналыыс тардыллар.

Михаил Ефимовичка сыһыаннаах мин тугу эмит оноруохпун баҕарар этим. Сэтинньи 13 күнүгэр тахсар биэриибэр ытыктыр киһим туһунан тугу да этэн хаалбатым эмиэ сатаммыт курдук этэ. Онон, ити күннээҕи биэриибин Бастакы Бэрэсидьиэммитигэр аныырга санаммытым. Былааммын бигэргэтэллэригэр салалтабыттан (ол саҕана Руслан Васильев кэлбитэ) ким да, тугу да сангарбатаҕа: бобуохтарынан туттуммуттара буолуо, сэргиттэрин – итини кинилэр соруудахтаабах түгэннэрэ этэ.

Биллэн турар, ол күн Бастакы Бэрэсидьиэн олоҕун, үлэтин кэпсиир, аналлаах бөлөх үлэлээбит документальнай киинэтэ экранна тахсыбыта. Мин биэриим ол киинэни кытта «Сонуннарынан» быысаган тахсыахтааҕа. Биэриибит үгэс курдук, уулуссаҕа түбэһиэх дьон этиилэриттэн саҕаламмыта. Онно: «Улахан, былыргы устуоруйалаах судаарыстыбалар бэрэсидьиэннэрэ 70-тан үөһэ саастаах дьон буолааччылар. Кыах биэрэллэрэ буоллар, мин Өрөспүүбүлүкэ салайааччытынан билигин да Михаил Ефимовичты талыам этэ...» – диэн этиилэр кытта дуорайбыттара. Манна диэн эттэххэ, Россияҕа бу кэмнэ киин былаас регионнар

салайааччыларын олохтоохтор бэйэлэрэ быыбардаан талар бырааптарын быһан, баарын туһунан тыйыстык биллэрбит, тыыны-быары ыкпыт кэмэ этэ. Ол киэһэ дьон-сэргэ бэйэтин Бастагы Бэрэсидьиэнин, суверенитет саха олоҕор суолтатын тугунан аһаҕастык уонна истинник кэпсэтэллэригэр кыах биэрэ сатаабытым.

«Саха сирэ омуктар харахтарынан». Билигин Дьокуускайга үөрэнэ, үлэлии кэлбит омуктары экранга таһаарыы сонун буолбатах, ол да үрдүнэн, кинилэр тахсыыларын көрөр мэлдьи сэргэх буолар. Оттон биһиги венгр уола Чоба Месароһы, кытай киһитэ, «Золотой дракон» рестораны бастаан үлэлэппит Федоры, ФЭИ-гэ преподавателлини сылдыар японканы, СГУ устудьуонката буолбут корейянканы, канадканы, саха тылын үөрэтэр элбэх оҕолоох немец эр дьонун оҕолорунаан көрдөртөөн барбыппыт бастагы буолан, төһөлөөх кэрэхсэбили үөскэппитин, күлүүнү-үөрүүнү күөдүппүтүн ийдүүбүн. Чоба самолету – «көтөр аал», биэдэрэни – «солуур», ньуосканы – «хамыйах» диирэ уонна «сахалар бэйэбит тыллаах эрэри тоҕо ону ситэри туттубаккыт» диэн сэмэлиир этэ. Омуктарбытыттан төттөрү үөрэнэр түгэннэрбит бааллара киһини сөхтөрөр.

Оттон Федор биһиги дойдубут Кытайы кытта «тымныы сэриитин» кэмигэр эдэркээн сылдыан кыраныссаны туораабыт, Ньурба Маалыкайыгар өр кэмнэ сыылкаҕа олорбут, онно ыал буолбут, оҕо төрөппүт киһи этэ. Кытайдары тылы сүрдээх ылынымтыа омук диибит да, кини төһө эмит саха тыатыгар, саха дьонун ортотугар саха кэргэннээх олорбут да буоллар, сахалыы да, нууччалыы да олус мөлтөхтүк сангарара. Ыллыыр уонна хоһоон суруйар дьобурдааһын иһин мин кинини «дойдутун олус суохтууруттан атын тылы ылынан быстыбатах айар талааннаах киһи эбит» дии санаабытым.

Федор икки кыыс оҕолоох. Улахана фортепианоҕа олус үчүгэйдик оонньуур, аҕатынаан кытайдыы ырыаны толорон иһитиннэрбиттэрэ. Кыра кыыс «Виртуозы Якутии» скрипачката этэ, устар кэммитигэр ханна эрэ кэнсиэртини сылдыар буолан кыайан кэлбэтэҕэ, аҕата онтон сүрдээбин хомойбута. Мин ол киһини өйдөөн хаалбытым өссө биир түгэнтэн: кини Ленин төрөөбүт күнүгэр төрөөбүт күннээх, оттон саха кэргэнэ Мао Цзедун төрөөбүт күнүгэр сааһын бэлиэтиир. Дьэ дыккити дии. Кэргэнэ биэриигэ уһуллубатаҕа.

Саас сезоммутун түмүктүүрбүтүгэр бу дьылга көрдөрбүт ыалдыттарбытын илдьэ тыаҕа сынньана барааччыбыт, онно Федор ас бөҕөтүн дэлэччи тардан, сыал ытар саатын илдьэ кэлэн биһигини чэччитэргэ үтүөкэн көмө буолан турардаах. Билигин кини Дьокуускайга көстүбэт, быһыыта, тапталлаах уонна ахтылҕаннаах дойдутугар төннүбүт.

Чобаны кэлин экранга таһааралларын түбэһэн көрдөхпүнэ, бииргэ төрөөбүт суруспун көрбүт тэнэ буолабын. Миигин кытта аан бастаан билсэригэр кини: «Сунтаарга бара сылдыахпын баҕарабын. Онно дыиннээх сахалар олороллор», – диэбитэ. Хайыай, сахалар тустарынан тахсыбыт бары литэрэтиирэни билсибит киһи буоллаҕа: Серошевскай «Якуты» диэн үлэтигэр дыиннээх сахалар ханна хаалбыттарын ыйбыт этэ дии.

Кини биһиэхэ киэһэ хойут уһулла кэлэригэр олус аччыктаабыт этэ, манна аһыыр сир баар дуо диэн ыйыппыта. Киэһэ хантан кэлиэй, буфеппыт хатаммыта ырааттаҕа дии. Быһа эфиргэ кэпсэтэ туран мин истэрбэр наһаа изиийилээхтик: «Сакалыы ас үчүгээй наһаа. Арыылаах алаады үчүгээй. Чөчөгөйдөөх чэй үчүгээй», – диэхтээбитэ. Кини илин энээр ханнык эрэ улууһугар ыалга олорон саха тылын үөрэппит этэ, онно ити астары сибүлээбит быһыылаах. Биһиги сарсыныгар дуу, өйүүнүгэр дуу киниэхэ Тарбахов астаабыт алаадытын кэһии ыппыппыт. 2015 сыллаахха Санкт-Петербурга сылдыан кинини көрсүбүтүм. Эмиэ кэпсэтэн «Саха санаата» диэн биэриибэр устубутум. Саха тылын олох умнубатах этэ уонна, үөрүөм иһин, ол кэһии алаадыны өйдүү сылдыар эбит этэ.

«Ураты дьобурдаах дьон». Биирдэ Бааһынай ырыынагар сылдыаммын сахалыы харысхал бэлиэлэрин уонна туох эрэ оттору энгин буруолатан-тараалатан атыылыы турар уһун баттахтаах хара бараан киһини көрбүтүм.

Бу атыһытым кини остуолугар чугаһабыт, тугу эрэ санарбыт дыону улахан баһайтык мөбөр эбит: «Тоҕо баһыыба диигин?! Махтал диэ!» «Тоҕо дорообо диигин?! Ити нууччалыы санардын!» Мин испэр күлэ да, сөбө да санаатым: «Эчии, оттон атыыластыннар эрэ этэ, тоҕо да кинилэр хайдах санаралларыгар кыһалынна?» Чугаһаан көрбүтүм, сахалыы сөптөөхтүк санарарга (кини санаатыгар) таблицалары онортообут, онтун үөрэх пособиетын курдук быаҕа ыйаталаабыт уонна, кырдык, атытыгар буолбакка, ордук кинилиин кэпсэтэр дыон тылларыгар иннэ, болҕомтотун уура турар эбит. Мин чочумча ону кэтээн көрөн бараммын, хайдах эрэ бу киһини ытыктыах санаам кэллэ: «Көр, саха тылын туһугар көлөһүн-балаһын алла бу кыһалла турдаҕын! Киниэхэ маны гын диэн ким да соруудахтаабатах, бэйэтэ ис санаатыттан ытык иэһин курдук саха тылын соҕотоҕун да буоллар, туругурдарга туруммут!» Аны сир шарын уруһуйдаабыт, онно материктар үүт-үкчү киһи турарын курдук көрдөрүллүбүттэр. Төбөтө – хотугу полюс. Иһигэр – Кытай түбэхэр. Эр киһи уһатар уоргана – Индия акыйаанга үтэн киирбит тумус арыыта. Илиилээх, атахтаах. Саха сирэ буоллабына – бу сир киһи сүрэхэ эбит!

– Киһи илиитэ-атаҕа суох олоруон сөп. Оттон сүрэхэ тохтоото да – бүтэр! Онон аан дойду барыта биһиги Сахабыт сирэ чөл буоларыгар кыһаныахтаах. Биһиги Өлүөнэ өрүсүт – сүрэх хорук тымыра. Кини киртийэрэ, сүһүрэрэ, бохсуллара сүрэххэ хаан эргиирин бохсубукка тэннээх! – Харатаала ким эрэ кинини утары мөккүһэрин курдук, кыйыттан кэлэ-кэлэ, дорҕоонноохтук санарар.

– Бу этэ-санара тураргын тэлэбиһиһэргэ тахсан кэпсиэн этэ дуу? – мин өр соҕус тугу эрэ көрдөҕө буолан туран иһиллээн бараммын, атыһыттан ыйытабын.

– Ээ... Ону ханна?

– Оттон мин ыңырыахпын сөп ээ, тэлэбиһиһэргэ.

Итинник Харатааланы кытта билсэн турабын. Кини, Нам Хамаҕаттатыттан кэлэн атыһылыр, ырыынактарга көһө сылдьан турааччыбын, хаһан баҕарар булуоххутун сөп диэбитэ.

Мин хас да ый кини тахсыан сөптөөх биэриитигэр дьүөрэлэхэр кэпсээннэри хомуйдум. Кэбээйиттэн этитиилээх батас туһунан дыкти номохтоох дыон кэлэ сырыттылар, ол батас хаартыскатын аҕалбыттар. Кинилэри (учуутал уонна үөрэнээччилэр этэ) сюжетка уһуллубут. Батас туһунан суруйан, үөрэнээччилэр ханнык эрэ конференцияҕа кыттыбыттар. Бу батас туһуттан элбэх киһи суорума суолламмыт эбит. Аны батаһы батары анныллан турар тиититтэн сыҕарытан, атын сиргэ уурдахтарына, ол турбут сиригэр төннөн хаалбыт буолар үһү. Дьэ, киһи эрэ итэҕэйиэ суоҕун курдук. Ол эрэри бүтүн дэриэбинэ дыоно ол батаһы дьиэтигэр аҕалбыт күөгэйэр күнүгэр сылдьар учуутал уол тибитүнэн могуогурбутун, о.д.а. батаһы кытта ситимнээх дыкти түгэннэри мэктиэлиир эбиттэр.

Өссө биир «туохтаахпын эрэ» диир киһи көһүннэ. Санаабар, Харатаалабын сүрүн ыалдыт гынан ыңыар, таһаарар кэмим тоҕоосто. Устудьоннарбын ырыынакка кинини көрдөтө ыттым. Оҕолор куорат бары ырыынагын кэрийбиттэр, ханна да суох үһү. Дьонтон ыйыппыттарын:

«Оннук киһи баара да, көстүбэтэҕэ ыраатта», – диэбиттэр. Мин киһим олорор сирин эппитин арыычча өйдөөммүн, Нам Хамаҕаттатын дыһалтатыгар эрийдим. «Оннук киһи баар» диэн буолла. Болдьоммут күннэ Харатаала кэллэ. Ыалдыппыт өссө бэйэтин кэмигэр Нам училищетын бүтэрбит идэлээх ойууһут эбит. Хас да этитиилээх ойууларын аҕалбыт, таһаһынсабын ойуун киэнигэр чугаһатан, онгостубут. Ити Харатаала бар дыон иннигэр бастакы киэнник тахсыта этэ.

Оо, ол кини ойууларын, көрдөрө-көрдөрө, кэпсээбитин кэнниттэн ыңырыа уйатын тоҕо таппыт курдук буолбата дуо? Билинни дыон, ыал ис туруктарыгар илдьэ сылдьар, улаханлык санарбат кыһалҕалара хантан-туохтан төрүттэммиттэрин, Айыылар, Өбүгэлэр онно туох ыйыыны биэрэллэрин туһунан тус көрүүлэрин ыалдытым дьиэк киллэрбэттии олус итэҕэтиилээхтик этитэлээн кэбистэ.

Туох кистэлэ кэлиэй, ордук араллааннаах тоҕус уонус сылларга, ийэлэр үөскээбит оҕо олоҕун ис иһигэр эрдэҕинэ быспыт аһыыларга элбэх буоллаҕа. Харатаала этэринэн, бу оҕолор хоргуһупут куттара үөһэ да, аллара да барбакка, ийэлэрин буолбакка, айбыттарын булан, аҕаларын иһигэр кириэн, кини кутун-сүрүн үрэйээччи буолар эбиттэр. «Өйдөөн эрэ, эһиги эрдэргит хаһан, ханнык түгэнтэн иһэр-аһыыр буолбуттарай, куһаҕан дьаллыкка ылларан тосту-туора быһыылланан барбыттарай?!» – ыалдьытым экран нөҥүө сүрэхтэригэр астарга түспүт дьахталлары тобулута көрөргө дылы гынар.

– Оттон ол онҕоһулан хаалбыт аһыы иэстэбилэ хайдах эмит сымнатыллар, көннөрүллэр кыахтаах дуо? – мин өй булан, ыйытабын.

– Мас олордуюхтаахтар. Син биир кэрдиллиэхтээх сиртэн – ордук тэлэгирээп ситимин аһыгар үүммүт мастартан биэстээх оҕоттон уһуна суох маһы түөрөн аҕалан, түһэттэриллибит оҕо аһаанынан олордуюхтаахтар...

Өскө ол биэри кэнниттэн Саха сиригэр үрдүнэн мас олордуюта элбээбит буоллаҕына – махталлаах. Ол эрэри... Ол эрэри диригэ тийиэбин, итинник хайысхаҕа киһи олус сэрэхтээхтик сыһыаннаһыахтаах эбит. Мин ураты дьобурдаах дьону кинилэр хас биирдии этиилэрин, көрүүлэрин кытта сөбүлэхтэр буоламмын таһаартыыр буолбатах этим. «Бу курдук санаалаах, дьобурдаах дьон эмиэ баар. Кинилэр санааларын биһиги истэр, оттон кинилэр бэйэлэрин көрүүлэрин кэпсиир бырааптаахтар», – диэн этэrim. Онтум баара, суруналыыс бэйэтэ да билбэтинэн, киэнник иһитиннэри тэрилин нөҥүө өйдөрө-санаалара бөбөргүү илик дьон кутугар-сүрүгэр сыһа өйдөбүл олохсуйарыгар күүскэ көмөлөһөн кэбиһиэн сөп эбит. Итэҕэлбит биир сүрүгүнэ кириэ илик кэмэ буолан, Харатаала да, атын да итинник дьарыктаах дьон, айылҕаларга хайдах этэринэн дьайаллар. Ону дьон олус кэбэҕэстик ылынар, эмиэ итэҕэлин сүннүүн билбэт буолан. Холобур, мин ити ыңгырылаах ыалдьытым кэнники өссө сайдан, «соргу» диэн саха дьоллоох тылын, өйдөбүлүн туттуллууттан таһаара сыста. Аны били батас туһунан кэпсээни биһиэхэ аҕаларга сыһыаннаах киһи кыс-хаар ортото дьыэтэ умайан, күл-көмөр үрдүгэр туран хаалбытын туһунан сурах кэлбитэ (төһө дьыгнээҕин билбэтим).

Ол иһин мин итэҕэлбит биир сүрүгүнэ кириэн, халбаннаабат тирэҕин булуон баҕарабын. Ол туһуттан айылҕалаах дьоммут иллээх түһүлгэни төрүттээн, сүбэлэрин холбоон, норуоттарын туһугар дьоллоох-соргулаах суолу арыйар ытык үөрэҕи айыахтарын, сиэри-туому бигэргэтиэхтэрин баҕарабын.

«Саха үлэһит омук дуо?». Урут, сэбиэскэй саҕана, хаһыакка, араадыһаҕа, тэлэбиидэрэ инники күөҥнэ үлэһит киһи тутуллара. Ол суруналыыстартан буолбатах, ордук үөһэттэн ирдэбил, хайысха баарыттан тутулуктаах эбит. Сэбиэскэй кэм, хайдаҕын да иһин, «үлэһит киһи былааһа» диэн этэ, онтун да быһыытынан чэрдээх илиилээх киһини уруйдууру-айхаллыыры ирдирэ. 90-с сылларга, мин суруналыыстыка аартыгар саҕа үктэнэр кэммэр, үлэһит киһи мэтириэтин айар олус уустук буолбута. Тоҕо диэтэххэ, дойду олоҕо айгыраан, үлүскэннээх үлэ-хамнас мэлийбитэ, үлэһит киһи ханна эрэ ситиһиэлэнэрэ, ол туһунан кэпсиэн-көрдөрүүн баҕарар санаата үөдүйэрэ отой суох буолбут кэмэ этэ. Онон, кэпсиир-көрдөрөр тэрилтэлэр үлэлэрин сүрүн ис хоһоонугар төрүт култуура, спорт, искусство, социальнай кыһалҕалар тоҕо аһыан кирибиттэрэ уонна хойукка диэри иһитиннэри кураанахсыйбыт салгынын аһаардасты толорбуттара.

Мин итини суруналыыстыка итэҕэһин курдук саныырым уонна Сунтаарга да үлэли сылдьан, Дьокуускайга даҕаны, үлэһит киһини дьоруой гынан таһаарар түгэн тосхойдобуна, олус үөрэrim. Ол эрэри оннук түгэн биридэ эмит тосхойоро. Дьэ ити мин испэр иитийэхтии сылдьыбыт санаабын уот харахха этэр киһи көстүбүтэ! Арай мобилникпар билбэт нүөмэрибиттэн эрийдилэр. Тоҕо эрэ ылым. Сунтаарды «ыллыыр» саҕа иһиллэр:

– Ити суруналыыстар эһиги мэлдьи ырыаны-тойугу, ыһыаҕы, ол-бу күрэхтэһиини көрдөрөн таһаарыт дии. Оттон саха үлэли турарын тоҕо биридэ да көрдөрбөккүтүй?

– Оттон ыйан биэр ээ, ханна баалларый, үлэлии турар сахалар? – кистээбэккэ эттэххэ, «дьэ эмиэ биир куолуһут көһүннэ» дии санаабытым.

– Ону этээрибин эрийэбин дии. Нүөмэргин нэһиилэ буллум. Мин саха эдэр уолаттарын тутууга үлэлэтэбин. Биһиги ыччаппыт ханнык да омуктан итэҕэһэ суох, өссө ордук үлэлиир кыахтаах...

Ити тутааччы-предприниматель Уйбаан Александров этэ. Мин биэриим былааныгар сотору кэминэн иллэн миэстэ суох.

– Чэ, ый курдугынан эрийээрин эрэ, иккис кыбаартал былааныгар туруоруоҕум, – диетим.

Ол курдук сайын сажаланыыта саха тутааччыларын эйгэлэригэр киирэн, кинилэр кырата суох кыһалжаларын, ону тэнэ кырата суох ситиһиилэрин туһунан «Кэпсиэҕэ» кэпсиир, көрдөрөр кыахтаммытым. Таас тутууларга кэлии дьон үлэлииллэрин бары көрө-истэ сылдыабыт. Буолуохтаабын да курдук ылынабыт. Ол гынан баран, саха тутааччылар даҕаны бу эйгэҕэ төһө баҕарар үлэлиир кыахтаммыттарыгар мин итэҕэйбитим. Арай кинилэри түбүгэ элбэх эрээри харчыта аҕыйах үлэлэргэ үтүрүйбэттэрэ, «түгүнэри аукционнар» түмүктэринэн, үптээх-харчылаах тутуулартан матарбаттара эбитэ буоллар...

Быһа эфиргэ тахсарбытыгар тутуу министерствотыттан киһи кэлэрин туруорса сатаабытым. Сахалыы сатаан сангарар киһи суоҕунан элбэхтик «футболлаһан» баран, Ильин диэн киһини соруудахтаабыттара кэлиэх буолан баран, тоҕо эрэ кэлбэтэҕэ. Сюжеттарым олус үчүгэй-дик оноруллубуттара: эдэркээн саха уолаттара, дьээбэлээхтик кэпсэтэ-кэпсэтэ, көхтөөх баҕайытык мас дьэни тута сылдыаллар. «Сирдээхпит буоллар, наһаа үчүгэй коттедж туттан бараммыт кэргэн ылыа этибит», – диэн сырдык ыраллаахтар.

Иккис сюжетым «Сахалар – таас тутууга» диэн этэ. Куорат тутууларын кэрийэ сылдьан устубуппут, хас да саха тутааччыларын биригээдэлэригэр түбэспиппит. Тутааччылар, быһыыта, сынньаланга олоро түһэр кэмнэригэр ону-маны кэпсэтэр буолан, тыллара сытыылаабыт, сөптөөхтүк ыйаммыт соҕус дьон эбит дии санаабытым. Ханнык баҕарар ыйытыгыга сангата суох хаалбаттар, дьээбэлээх-хооболоох да эбиттэр этэ. «Ленскэй ууга барбытыгар санга дьэ бөҕөтүн туппуппут дии, быйыл Ытык Күөл ууга барбытыгар тоҕо ким да айдаарбаты, тоҕо элбэх тутуу онно ытыллыбаты?» – диэн бэйэбин доппуруостаан ыксаппыттара. «Таас тутууга киһи ылбычча сатаабат, мындыр буолууну эрэйэр үлэ тоҕо эрэ бүтэһигэр биһиэхэ эргийэн кэлбит буолар дии. Холобур, остуолбалары туруору ууран таһаарар үлэ. Оттон тэлгэтии энгин курдук судургу үлэ кэлиилэргэ тиксэр дии. Тоҕо?» Мин ити ыйытыыларга кыайан хоруйдаабаппын билэллэр уонна сорууан итинник ыйытан тургутан көрөн баран, бэйэлэрэ быһааран киирэн бараллар.

Ити кэмнэ мин сана дьэбэр көһөн олорор этим. Биир сарсыарда эрдэ баҕайы тастан кэлэн балкоммун онорон тингийэн-тангийан барбыттарыттан уһуктан кэлиим. Балкоммуттан сахалыы санга иһиллэр, туттуу-хаптыы, тыас-уус бөҕө. Салгыы төрдүс этээскэ тахсыбыттарын көрбүтүм уонна Александров «балконнары онорууга саха уолаттара ылсан сылдыаллар» диэбитин өйдөөн кэлбитим. Тутууга үлэ итинник үллэһиллэр эбитин урут хантан билиэмий?

Мин итини тоҕо кэпсиибиний? Ханнык баҕарар суруналыыс түбэһэ түһэн суруйбут, көрдөрбүт дьоруойдардаах. Ханнык эрэ тэрилтэ кыһалжаларын сырдаппыт, ис иһигэр киирэн кинилэр үлэлэрин ымпыгын-чымпыгын да үөрөппитэ элбэх буолар.

Мин итини «Кэпсиэ» кэнниттэн дьоруойум олоҕо санга таһымга тахсыбытын иһин суруйабын. Арай Уйбаан: «Мин олоҕум, дьинэ, олус ураты ээ. Толору кэпсиир, суруйар буоллар, элбэх ыччакка үөрэх да буолуо этэ. Оҕо сылдьан үчүгэй үөрэнээччи буолбатах этим. Атаҕа суох аҕабар көмөлөһөн тыа киһитин хара үлэтигэр күүскэ эриллэн улааппытым. Ол кэм-мин ат сүүрдээччи оҕо буола сылдыабытым сүрдээҕин киэргэппитэ. Саха атыгар тапталбын хайдах этиэхпин, кэпсиэхпин билбэппин. Санга киһи-хара буолан иһэммин, биир түгэнтэн тэһииркээн дьэллик баран бырадыагалыы да сылдыабытым. Тоҕо эрэ култуурунай-сырдатар

училищеҕа киирэн, кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрбитим. Арыгыны да амсайбытым. Онтон сылгыга өр умсугуйан үлэлээбитим. «Элгээйи» сопхуос ыһыллан, үллэстии буолбутугар санаам түспүтэ аҕай. Онтон хас да буолан күүспүтүн түмэн, коммерция суолунан дөбөҥнүк барбыт, Москваҕа кытта маҕаһыыннана сылдыбыт кэмнээх этибит. Массыына сүүрдэн аҕалыынан эмиэ дьарыктана сылдыбытым. Ол тухары барыта мүччүргэннээх сырыы, биир уол оҕо ханна төрөөн өлбөтөҕөй, биир сымыт ханна сытыйбатаҕай, диэх курдук. Кэнники бу куоракка кэли-эхпиттэн мас тутуунан дьарыктанан бардым, санаам наһаа сытар үлэтэ буолан, дьоллоох курдук сананабын... Эн итини кэпсээтэхпинэ суруйуон суоҕа дуо?» – диэн олох миэхэ эриллэн хаалла.

– Айыкка! Бэйэм да санааларбын, ийиилэрбин тигэр солом суох. Ол эн хаста милииссийэҕэ түбэспиккин суруйарбар кинилэр погоннарыттан саҕалаан хаайыы иһэ хайдах буоларыгар тийэ билиэхтээхпин. Оччоҕо эрэ итэҕэтиилээх айымны тахсар. Үлэтэ бэрт дии!

– Оттон мин барытын кэпсиэм ээ...

– Ээ, оттон ону бэйэн суруйдааххына хайдаҕый?

Киһиэхэ «кыра да наада» диэн этии дириг ис хоһоонноох. Ардыгар биир этиинэн өй-санаа уган биэри, киһи бэйэтигэр эрэлин уһугуннары олох саҕа долгуна түллэн сайдарыгар олугу уураар. Сотору буолбатаҕа, Уйбаан Александров «Дьолгун туораттан көрдөөмө» диэн сэһэн дуу, арамаан дуу саҕаланытын суруйбут тэтэрэтин туппутунан миэхэ кэлбитэ. Хайдах да кылгас кэпсээн буолбатах, 50-с сыллардаахха төрөөн, саҕа үйэҕэ үктэнэригэр олох бары кэрдиистэрин ааспыт саха эр киһитин олоҕо түөрэ ойууланыахтаах улахан жанрга ылсыы киэбэ бэлиэтэммит этэ. Биллэн турар, грамматикатыгар да, тылы туттууга да улахан эрдээксийэни эрэйэр үлэ этэ эрэри, кэпсээн ис хоһооно уонна санааны этэр истиилэ кэрэхсэбиллээхтэринэн, киһини умсугутар айымны тахсыах кэрингнээҕэ.

– Бу эн илиигинэн суруйбуккун ким эрдээксийэлээн ньаҕайды олоруой. Суруйуом диэн санааҕын уурбут буоллааххына, компьютерга бэчээттиргэ үөрэннэххинэ табыллар... – диэбитим.

Суруйааччым олох сотору ноутбук кыбынан кэллэ, хайыы-үйэҕэ бэчээттиргэ үөрэммит. Ол ноутбугун үрдүгэр айымны хас да баһын эрдээксийэлээн биэрдим. «Мантым кинигэ буолан тахсыан баҕарабын. Өссө мас тутуу туһунан эмиэ кинигэ бэлэмниэхпин баҕарабын...» «Сурунаалларга илдьэн көрдөрүүххүн, баҕар, бэчээттиэхтэрэ», – диибин. Салгыы дьоруойум бэйэтэ суолун солонон, хаһыаттарга, сурунаалларга ыстатыйалары уонна айымнытыттан эмиэ бэчээттэтэн барда. Айымныга бастаан тахсарыгар мин киһири тыл суруйбутум.

Ыстатыйаларыгар тутуу эйгэтигэр баар быһыыны-майгыны сымната сатаабакка, хайдах баарынан суруйар, ол иһин бастаан сонурҕаан бэчээттээн иһэн, сахалыы судаарыстыбаннай биир хаһыаттаахпыт кинини таһаарбат буолбута. «Ким эрэ бэчээттиирин – бэчээттэбэтин кэтиир эрэйэ бэрт эбит. Кырдык, ити санааларбынан кинигэ таһаарыыһыбын», – диэн этиилээх аны кэллэ. «Кинигэ бэлэмниир унньуктаах үлэ уонна ол биир таһаарыынан бүтэр. Санааларын сырыы ахсын эбиллэн иһэллэрин быһыытынан, сурунаал ордук буолуо», – диэтим. Ити саҕана ылсыбытын хайаан да толороругар эрэнэр буолбут кэмим.

Мин Сунтаарга компьютерга тангылар бастакы хаһыаты кылаабынай редактордаан таһаара сылдыбытым. Онно саҕалыырбытыгар хаһыат үлэһиттэрэ: «Бэчээт суруналыыстыката диэн тэлэбиһиэргэ саҕара олорор буолбатах», – диэн мин кыайыа суохпун быһа этэр бадахтаан элбэхтик сангарбыттара. Ол эрэри «Сунтаар сулуһа» хаһыаппыт олус тахсыылаах буолбута, бар дьонно бэркэ сэргэппитэ, оттон миэхэ үлэ сүҥкэн үөрүйэҕин уонна үөрүүтүн бэлэхтэбитэ. Билигин да хаһыат, бэчээт үлэтин санаам кыайа-хото тутар. Онон Уйбаан Александровка «Тиэргэн» диэн сурунаала тахсарыгар күүс-көмө буолбутум. Сирэйигэр «Дьиэлээх киһи – дьоллоох киһи» диэн этиини кынаттыыр тыл – девиз курдук суруйбуппут. Тутуу үлэтигэр сыһыаннаах рубрикалары толкуйдаспытым.

Ханнык баҕарар сурунаалы хаартыска тыыннаах онорор. Үлэ-хамнас туһунан сурунаал – килэбэчигэс тастаах сурунааллартан уратыта биллэр. Манна уотунан-күөһүнэн кизэргэтэн устар, кэрэ көстүүнү айар аналлаах фотограф буолбакка (кыах баар буоллаҕына, оннук киһи баара үчүгэй бөҕө этэ), үлэ ис хоһоонун билэр, ону ымпыктаан-чымпыктаан сатаан түһэрэр фотограф үлэлиэхтээх. Александров сурунаалыгар бэйэтэ фотографтыырыгар тийибитэ. Кэнники үчүгэй хаартыскалары таһаарар буолбут.

Бу сурунаал тахсыта мин базальт собуотун дириэктэрэ, Ил Түмэн дьокутаата, тыйыс тымныылаах дойдуга сылаас дьиэ тутуутун туругурда сылдыбыт Егор Петрович Жирковка үлэни-хамнаһы сырдатар сурунаалланыаххытын сөп диэн этии киллэрэрбэр төрүүт буолбута. «Сылаас дьиэ» сурунаалы бэйэм редактордаан таһаарбытым, баҕам хоту саха үлэһит омук буоларын бигэргэтэр үтүө дьыалаҕа кыттыспытым. «Тиэргэн» даҕаны, «Сылаас дьиэ» даҕаны тутуу эйгэтигэр биллэр, бар дьонго туһалаахтарынан биһирэнэр, ситими быспакка бэчээт ырыынагар тахса турар сурунааллар буола сылдыбыттара. «Тиэргэн» тохтуу-тохтуу билигин да тахсар.

2013 сыллаах сайын Ил Түмэн дьокутааттарын быыбарыгар Уйбаан Александров Сунтаардааҕы биир мандааттаах уокуруктан дьокутаакка хандьыдаат быһыытынан туран, миигин өссө төгүл соһуппута. Итинник дьон бэлиитикэҕэ чугаһыыллара сөп, хайаан да бэйэлэрэ дьокутаат эбэтэр чунуобунньук буолан барбаталлар, ол дьон эйгэлэригэр киирэн, санааларын, толкуйдарын тиэрдэр кыахтаналлара биһиги олохпут салаллыытыгар үчүгэйтэн атыны аҕалбатыгар эрэнэбин. Билигин кини күтүөт буолан олорор Намыгар уонна төрөөбүт-үөскээбит Элгээитигэр оҕуруот аһын үүннэрэр бөдөн хаһаайыстыбалары салайар, үлэ холобурун, үлэ умсулҕанын үүнэр ыччакка ингэрэр, сатабылын тиэрдэр сурунаалы, кинигэни бэйэтэ көрөн-истэн таһаарар. Кини онтон да атын былаана элбэх: ат сүүрдээччи уол туһунан киинэ үһүллуута, саха сылгытын туһунан сокуону байыты, «Дьолгун туораттан көрдөөмө» арамааны бүтэрийи...

«Күлүк өнгө». «Дьолу туораттан көрдүүр» дьон бааллар ээ. Биһиги бастакы биэриилэр-бититтэн биирдэстэрэ дьол туһунан өйдөбүлгэ анаммыта. Дьон үксэ дьол туһунан туох санаалааҕа биллэр. Ол иһин дьон санаатын ыйыталаһа (опрос) барар эдэр доҕотторбор (ол күн миэхэ Марианна Тарасова көмөлөспүтүн чопчу өйдүүбүн): «Туймаада» маҕаһыын таһыгар наһаа элбэх саха бумжалара сылдыаллар. Олортон кытаатан ыйыта сатаан эрэ. Бука, дьол туһунан атыны ол дьон этиэхтэрэ...» – диэбитим. Дьэ доҕоор, сирэйэ-хараҕа буорайбыт биир киһи эдэр кыыс ыйытытыгар: «Биэс солкуобайда аҕал эрэ. Оччоҕо мин дьоллоноум...» – диэбит. Ол киһибитин туох да кизэргэтиитэ суох хайдах баарынан биэриибитигэр киллэрбиппит.

Ити кэнниттэн мин хаста да ол олох күлүк өттүгэр сылдыааччылары биэриим далыгар киллэрэн, көрдөрбүтүм. Кинилэр бэйэлэрин тустарынан эрэйдээх-буруйдаах кэпсээннэрэ, олохторугар билбит бары издээннэрэ диригинник «бэчээттэнэн» хаалбыт сирэйдэрэ мин өйбөр-санаабар билигин да дөрүн-дөрүн күөрэйэн кэлэллэр. Биир «оҕобун ыраахтан уоран көрөөччүбүн, киниэхэ ийэн өлбүтэ диэн эппиттэрэ», – диир дьахтар баара; биир английскай тыл учуутала, кыбартыыраны кытта ситимнээх аферистарга түбэхэн үс хостоох таас дьиэтиттэн уулуссаҕа үүрүллүбүт дьахтар баара; биир сахата да – омууга да, тыллааҕа да – тыла суоҕа да, өйдөөҕө да – өйө суоҕа да биллибэт, санга таһааран иһитиннэрбэккэ ньимийэн баран сылдыар эмээхсин баара...

Биир эдэрчи киһи мин кэпсээбэтэхпинэ ким кэпсиэй диэбиттии онгостон олорон «тыаҕа үлэ суох, үлэ баара буоллар, бачча элбэх киһи манньк сылдыа суох этэ» диэн ис хоһоонноон чобуо баҕайытык тыл эппитэ, ыйытыларбытыгар хоруйдаабыта. Арай ол интервьюну көрдөрбүппүт сарсыныгар дьэллик сылдыааччылар быстах хонон ааһар дьиэлэрин дириэктэрэ эрийэр:

– Көр, били эһиэхэ кэпсээбит киһибитин милииссийэлэр кэлэн тутан бардылар. Икки сыл көрдөбүлгэ сылдыбыт киһи эбит. Улахан уоруга кыттыгастаах үһү...

– Оо, – диибин, – милииссийэлэр эмиэ тэлэбииһэр көрөллөр эбит дуу? Оттон ол уорбуттан тугу да ингэриммитэ көстүбэт этэ дии...

– Оннук ээ. Киһи буруйу онорбутугар хоруйдуохтаах эрэри, хайдах эрэ бэйэм хоһоһом буолан дуу, аһына санаатым ээ, – дириэктэр, үкчү мин ол түгэннэ тугу саныы турарбын биг-эргэппитти, этэр.

Оннук буолар ээ. Хайдах эрэ эн биэриигэр ыалдыттаан ааспыт киһи хайаан да үчүгэй буолуон баҕарабын. Туохха эмэ түбэспит сураҕа иһилиннэҕинэ, курутуйа саныыгын...

«Ньургунун ыһыаҕа». Тэлэбиидэннэ уонна араадыһа дьиэтэ урут төһө да үс эрэ этээстэннэр, быттыга-хонноҕо ордук элбэх, ылбычча киһи муммакка, мунаарбакка санаа-быт сиригэр тийбэт дьиэтэ этэ. Биһигини, «кэпсиэлэри», араадыһа дьиэтигэр туоруур хол-лоҕоһу, «кыһынны саады» аһа баран, уһуннук түһэн-тахсан тийэр ыраах баҕайы түгэх хоско олохтообуттара. Омос санаатахха, «атах-бытах» үлэһит оннук хоспоххо тиксиэхтээх курдук. «Куһаҕаннык санаабат инигит? Бу урукку телерадиокомитет эрдэхпитинэ мунутуур тойом-мут-хотуммут олорон ааспыт кэбинияттэрэ этэ. Улаханлык толлон, бэйэ бодобутун тардынан киирэр хоспут этэ», – диэбитэ Николай Иннокентьевич. Ол эрэри ити кэбинияппит миэхэ олус табыгастаах хос буолбутун бэлиэтиэхтээхпин.

«Кэпсиэ» экранга тахсан, көрөөччүгэ биһирэтэн истэҕин аайы, миигин кытта билсиэхт-эрин, тугу эмэ кэпсиэхтэрин баҕалаахтар олус элбээн барбыттара. Хас биирдиилэрин кытта кэпсэттэхпинэ, миэхэ үлэлиирбэр чаас да хаалыа суох курдук этэ. Ити, бастакы көрүүгэ, оннук улахан моһуок буолбатах курдук эрэри, үлэһит киһиэхэ син биир иһэ истээх кыһалҕа буолар. Ол кыһалҕаттан биһиги хоспутугар тийэр суол мунааҕа быһаабыт эбит. Дьон ыйдара-ыйдара кэлэн иһэн син биир булбакка, төннөн хаалбыт түгэннэрэ элбэҕин кэнники хас да оннук кэпсэ-эннээх дьонго «тутулламмын» билэбин. Кэбинияппит оннук чиески сиргэ турарынан туһанан, ардыгар мин онно хоно хаалааччыбын... Ол сағана дьиэм диэн «Холбос» уопсайын биир хоһо, онно кыргыттарбын кытта үһүөн олоробут, утуйарбытыгар кыараҕаспыт. Мин «Күөх ньур-гуһун» сэхэммин оннук, үлэбэр утуйа сылдьан суруйан бүтэрбитим. Олус солото суох буолан, дьиэм суоһуттан улаханлык санаарҕаабакка да ол кэми аһарбыт эбиппин. Хайдах эрэ күлүүл-ээх-оонньуулаах, мүччүргэннээх түгэннэ түбэһэн сылдьарды, күүрээnnээхтик уонна үөрэ-көтө олорбутум.

Саас этэ. Ньургунун туһунан биэри бэлэмниибин. Ырыаһыт, хоһоонньут ыалдыттар-даахпын, «Хара сир устун...» ырыа ааптардарын кытта мыраанга уһуллубут сюжеттаахпын, устуудьуйаҕа остуолбар биир иһиккэ араҕас ньургунун дьөрбөтө, биир иһиккэ Сунтаартан сөмөлүөтүнэн кэлиэхтээх күөх ньургунун дьөрбөтө туруохтаахтар. Барыта бэлэм курдук да, туох эрэ сиппэтэҕин сүрөҕим таайар: ньургунун туһунан өссө туох эрэ дыкти, ураты кэпсээн баар буолуохтаах... Дьэ оннук сиппэтэх санаалаах олордохпуна, ааны тонсуйдулар. Тыый, ким булан кэллэҕэй? Арай биир эдэр дьахтар киирэн кэллэ: «Уо, дьэ буллум ээ! Эрэйинэн киһи булан кэлэр сиригэр олорор эбиккит... Көр, быйыл мыраанга хаһаангытааҕар да элбэх ньур-гуһун үүммүт. Дьонум Хатын Үрэххэ олороллор: ийэм сааһыран баран холбоспут кэргэни-нин. Ол кэргэнэ уус идэлээх. Ньургунун манлык хойуутук үүммүтүн бэлиэтээн ыалларын ынҕыран «Ньургунун ыһыаҕа» диэни тэрийэн ыттылар...»

– Эн эрэ миэхэ итэҕэс этин...

– ???

– Эн курдук киһини кэтэһэн олорбутум ээ, – күлэбин.

Итини тоҕо суруйарым буолла? Хайдах эрэ өйбөр хаа-

лан хаалбыт: хоспут, ньургунун, соһуччу киирэн кэлбит эдэр дьахтар уонна Хатын Үрэх мыраанын бүрүйэ үүммүт араҕас ньургунун тыалтан долгуннаан ылар намчы көбүүрө, сааһы-ран иһэн дьоллорун булбут эр киһилээх дьахтар олоҕу уруйдаан ыспыт ураты ыһыахтара...

«Күһүңгү киһи күлбүтүнэн». Айар талаан диэн айымньыны эрэ айар күүс буолбатах. Олоххо көрсөр атын да түгэннэргэ ол ис кыаххар угуллубут күүскүн уһугуннара, туттарга тийэр түгэннэрин баар буолаллар.

Биирдэ миэхэ тиис онорооччулар кэллилэр. Кинилэр тыа улууһуттан куоракка саҕардыы кэлбиттэр, ол да буоллар син кэбининтэ тэринэн, үлэлээн ээр эбиттэр. Тиис онорорго саҕа, Америкаҕа онһуллубут матырыйаалы туттар буолан эрэллэрин, ону дьонго кэпсээн көрдөрүүхтэрин баҕаралларын эттилэр. Мин тоҕо эрэ бу дьонго көмөлөһүөхпүн баҕардым. Быһаччы стоматология туһунан кэпсээтэхпитинэ, биллэн турар, «реклама» диэн бохсуллабыт. Саҕа атаҕар тура сатыыр тэрилтэ кырата суох харчыны төлүүрүгэр тийэр. Мин буоллабына көмөлөһүөхпүн баҕарбытым диетим дии.

Толкуйдуубун. Тиис. Тиис быһаччы толорор туһатыттан ураты, киһи сэбэрэтин киэргэтэр аналлаах. Үчүгэй тиистээх киһи мичээрдээн сандаарыс гынарыттан ордук кэрэ көстүү туох баар үһү, бу олоххо? Оччоҕо тиис мичээри кытта биир ситим өйдөбүл буолар. Аны мичээри, стоматологияны уонна биһиги биэриибитин ситимниир тугу эрэ булан, айан таһаарбыт киһи... Сахаҕа мичээр туһунан киэнник биллэр туох эмит этии дуу, ырыа-хоһоон дуу баар буолуохтаах. Кэбиниппит түннүгүнэн өнгөйөн турар хатыннар саҕарбыт сэбирдэхтэрэ мэник тыал таарыйбытыгар күн уотугар оонньоон күлүмүрдэһэн ыллылар... Күһүңгү киһи күлбүтүнэн! Бу сырыыга уулуссаҕа ыйытыларбытыгар дьону доппуруостаабат эбиппит: бу сырыыга мин устудьоннарым кинилэри мичээрдээн көрдөрөллөрүгэр көрдөһөр эбиттэр! Биэри саҕаланытыгар «Күһүңгү киһи күлбүтүнэн!» диэн күрэх онорор эбиппит. Ол күрэххэ уһулубут дьоммутун биэри ортотугар өссө биирдэ хатылаан көрдөрөбүт уонна түмүккэ саамай истин, кэрэ мичээрдээх киһини быһаарабыт уонна бириһин – тииһи эмтэтэргэ толук бэлэхтиибит.

Итинник мичээр күрэҕин идиэйэтэ үөскээн, стоматологиябытын ол быһыгар «кистээн» олус табыллыбыт биэриини бэлэмнээн турабыт. «Кэпсиэҕэ» ыалдьыттаабыт дьоммун эбэтэр ханнык эрэ биэри үөскээбит төрүөтүн ардыгар итинник биир-биир ис сүрэхпиттэн истинник ахтан-санаан кэлэбин... Ардыгар, кырдык да, «Когда б вы знали, из какого сора Растут стихи, не ведая стыда...» диэн тыллардаах Анна Ахматова хоһоонун бигэргэтэр курдук буоларбыт. Арай «стихи» оннугар «передачи» диэхпит эбитэ буолуо.

«Кэпсиэ» сырдаппыт элбиэх-элбэх хайысхаларыттан ахтылҕан курдук кылгастык санатан аһардахха, итинник.

7. ОҢОЛОРДУУН КЭПСЭТИИ – УУСТУК СОРУК

Киһи «тылын сүөрэргэ», «хоммут уоһун хоннорорго» биир эрэллээх албаһынан кини оҥо сааһын туһунан, оҥо сылдыан ханнык оонньуулары оонньообутун, ким буолуон баҕарбытын туһунан ыйытыгы буолар. Дьэ, бу ыйытыгыны биэрдэххэ, ыалдьыт киниэхэ туһайыллыбыт камералары умнар, долгуйбута аһарга дылы буолар. Элбэх киһини кытта кэпсэтэн ааспыт буоламмын, киһи оҥо сылдыан кырдык, улааттаһына ким буолуохтааһын оонньоур эбит дуу, диэн түмүккэ кэлэн сылдыабын. Холобур, Ил Түмэн хас да төгүллээх дьокуутаата, Судаарыстыбаннай Мунньах солбуйааччы бэрэссэдээтэлэ буола сылдыбыт норуот суруйааччыта Андрей Кривошапкин оҥо сылдыан өрүс таастарын дьон онортоон, кэккэлэччи олордутаалаан, мэлдьи «мунньахтатан» тахсар эбит. Артыыс аналламмыт дьон үксүгэр танас быыгы сцена быыга онгон, онтуларын аһар-сабар эбиттэр, соҕотоһун да сылдыан өйдөрүгэр баар «көрөөччүлэригэр» анаан ыллыыр-туойар эбиттэр. Биир медик ыалдьытым уулаах испирийһинэн куукуланы укуоллуу сатаан баран, сыттыгы киһи этигэр маарыннатан «укуоллаан» ийэтиттэн мөбүллэрин кэпсээн күллэрибитэ.

«Опрос» рубрикабытыгар оҥолору соруйан сангарда сатыыр этибит. Дьэ, кинилэр киһи үөйбэтэх тылларынан биэриини сэргэхсиппит түгэннэрэ элбэх. Холобур, «Ханнык ырыаны уонна ырыаһыты сөбүлүүгүн?» диэн ыйытыгыны көмөлөһөөччүлэрим оскуолаларыттан дьылээн иһэр хороччу улаатан эрэр уолаттар бөлөхтөрүн тохотон биэрбиттэр этэ. Оҥолор биллэн турар, Джида ырыаларын сөбүлүүллэрин туһунан эппиттэр. Онтон: «Бэйэбит ыллааччыгыт дуо? Биир эмэ ырыата ыллаан иһитиннэрин эрэ...» – диэн буолбут. Биир ордук сыты уол: «Бэйэм кыайан ыллаабаммын. Оол Баххан сатаан ыллыыр. Баххан, кэл, кэл! Тэлэбиһиһэргэ ыллаан биэр!» диэн ханна эрэ, камера кэннигэр сылдыар уолу илиитинэн далбаатаан ынгыра сатыыр. Баххан буоллаһына кэмчиэрийэн объектив иннигэр көстүөһүн олох баҕарбата. Били уол: «Ыллаарый доо, эн?! Ханна наадата суохха ыллаа да ыллаа буолуоһун, оттон ханна наадалаахха ыллаабаккын!» – диэн кырдык да ис сүрэхиттэн кыһыйан, уоһа чорбойо-чорбойо аһаһын ааттаһа, дьаһырыа турбута билигин да харахпар бу баар. Ити түгэни биһиги хайдах баарынан быспакка эрэри эфиргэ ыппыппыт. Мин устуудьуаһа олорон тыһыынчанан саха дьонно ол оҥолор сангаларыттан тэбис-тэнгэ күлэн саһыгыры түспүттэрин илэ көрөргө дылы ҕыммытым.

Кириэс Халдыаһы оскуолата 100 сылын туолуутугар «Кэпсиэ» аналлаах биэриитэ тахсыбыта. Кэлэр-барар ороскуоппутун оскуола бэйэтэ уйунан, саһа сири, саһа дьонно көрөр дьолломмутум. Онно, дьээбэһэ, маннайгы кылаас оҥолоро дойдуларын туһунан тугу этихтэрин сөп эбитий, диэн санааттан: «Оҥолоор, Кириэс Халдыаһыга саамай үчүгэй туох баарый?» – диэн ыйыппытым. Оҥолор былдыһыһа-былдыһыһа: «Маһаһын! Кулууп! Оскуола! Детсад!» диэбиттэрэ. Арай биир оҥо: «Дьоруой!» – диэбитэ миигин олус астыннарбыта. Кырдык, оскуола Герой-снайпер Федор Охлопков аатын сүгэр. Дьоруой пааматынньыга оҥолору оскуола тэлгэһитигэр уруйдуу көрсөр. Дьоруой бастаан олорбут дьыэтэ музей буолан турар. Саһа дьыэтэ бөһүөлэк ортотугар турар. Кини уон оҥолоруттан удьуор-утум дьон «дьоруойдар» диэн аатталлар. Онон «дьоруой» диэн, киһи күн аһы туттубат тыла манна уостан түспэт эбит уонна, биллэн турар, ити «дьоруой» Кириэс Халдыаһыны атын дэриэбинэлэртэн ураты тыынныыр, килбиэннээх ааттыыр буоллаһа эбээт!

Элгээи нэһилиэгин үбүлүөйүгэр эмиэ олохтоох дьаһалта ынгыран, үбүлээн, аналлаах биэриини таһаарбыппыт. Онно «Домисольки» диэн кырачаан оҥолор ансаамбыллара хас да ырыаны ыллаабыттарын устубуппут. «Оҥолор, эһиги өссө ханна баран, ханнык фестивалга ыллаххытын баһараһытый?» – диэн ыйыппытым (Дьокуускайга, «Хотугу сулус» күрэххэ диэхтэрэ диэн санааттан). Дьонум: «Москваһа!» – диэн хаһытаһа түһэн соһуттулар. Кырдык, бу оҥолор Москваһа тийэн оҥо Евровидениетигэр барааччылары сүүмэрдир кэнсиэркэ олус

чаҕылхайдык кыттыбыттарын саха дьоно Россия бары олохтоохторун кытта тэнгэ тэлэбиһ-эргэ көрөн астыммыт түгэннээхпит. «Домисолькалар» ол кыттыыларын туһунан кэпсээн «Кэпсиэ» өссө биирдэ тахсыбыттара.

Оҕону устар хаһан баҕарар уустук. Ыллыы-туойа, туох эрэ ситиһиитин туһунан кэпсиитурар оҕону да сүрдээх болҕомтолоохтук устуохтааххын. Хомойуох иһин, Орто дойду олоҕо оҕо эрэ барытыгар былыта суох ыраас халлааны, ойор-тэбэр орой-мэник күннэри түстээбэт. Мин хаста да балыыһаҥа сылдьан, ыарахан ыарыыга ылларбыт оҕолор тустарынан устан турардаахпын. Кинилэри кытта суруналыыс хайдах кэпсэтиэн сөбү? Туох да буолбатаҕыны, оҕо сарсын ойон туран сүүрэн хаалыахтааҕыны өрө көтөҕүллэн кэпсэтии – табыгаһа суох. Кини эйигин итэҕэйиэ суоҕа. Аһыммытты – сатаммат. Онон, оҕо хайдах быһыыга-майгыга баарын иһиттэн билэн, кини дьылҕатын, ыарыытын тэнгэ сүксэн олорон, инникигэ эрэли саҕар хабааннаах кэпсэтерин сөптөөх быһыылаах. Мин оҕо сылдьан биирдэ сыл ангаара курдук балыыһаҥа эмтэнэн турардаахпын. Онно мин «бастакы хоһоонум» диир хоһооммун суруйбутум. Ону таһынан балыыһа уһун күннэригэр тугу гынаахпытый, илиибитинэн ону-маны онгорор, онгорорго үөрэнэр, уруһуйдуур этибит. Онон, суруналыыс быһыытынан оҕо балыыһатыгар сылдьарбар «хайа, тугу дьарыгыраҕын? Тугу эмэ уруһуйдуурун, онгорорун буолуо?» диэнтэн кэпсэтибин саҕалыбын. Оччоҕо оҕо хайаан да туумбатын аһан тугу эмэ, бэйэтин оноһугун хостоон көрдөрөр. «Бу кимизэхэ анаабыккыный? Маны онгорорго ким үөрэппитэй? Хайы, бу хайаларай?» – диэн ыйытыттан-сэнээрииттэн кэпсэтии аана аһыллан барар, оҕо эйигин кытта кэпсэтериттэн толлубат курдук буолар.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.